

Fuzûlî *Leylâ vü Mecnûn*'u Ne Zaman ve Neden Yazdı?

When and Why Did Fuzûlî Write *Leylâ and Mecnûn*?

M. FATİH KÖKSAL

İstanbul Kültür Üniversitesi.

(mfkoksal@gmail.com), ORCID: 0000-0003-1056-9957.

Başvuru/Submitted: 10.09.2024. Kabul/Accepted: 04.10.2024.

“ ” Köksal, M. Fatih. “Fuzûlî *Leylâ vü Mecnûn*'u Ne Zaman ve Neden Yazdı?” *Zemin*, s. 8 (2024): 72-115.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14184778>.

Özet: Fuzûlî (ö. 1555-56), sadece klasik Türk edebiyatının değil, bütün Türk Dünyası edebiyatının en önde gelen isimlerinden biridir. Fuzûlî adı geçince de iki eser önce çıkar: *Türkçe Divân* ve *Leylâ vü Mecnûn* mesnevîsi. Bu bakımdan gerek Fuzûlî'ye gerekse eserlerine ama özellikle de bu iki esere dair her ayrıntı önemlidir. *Leylâ vü Mecnûn*'u günümüz Türkçesine çevirme çalışmamız esnasında eserini ne zaman ve niçin yazdığı konusunda edebiyat tarihçilerinin, araştırmacıların ve akademisyenlerin bugüne değin yaptıkları çalışmalarda çok farklı tespit, değerlendirme, yorum ve iddiaların bulunduğunu tespit ettik. Bu çalışmada bahse konu iki ana mesele birer problem olarak iki ana başlık altında ele alınmış ve tarihî seyir içinde şair tezkirelerinden çağdaş araştırmacılara kadar neler söylendiği tespit edilmiş, nihayet bu meselelerle ilgili şahsi değerlendirmelerimize yer verilmiştir. Konu gereği eserin yazma nüshalarını etrafıca araştırınca bugüne kadar yapılan *Leylâ vü Mecnûn* yayınlarında kullanılmayan biri Fuzûlî hayatta iken yazılmış olan en eski iki yazma nüshayı tespit etmiş olmamız, çalışmamızın beklenmeyen bir çıktısı olmuştur. Beklenmeyen ancak olumsuz bir çıktı da özellikle son dönem akademisyenlerinin araştırma ve kaynak eserlere inme gereği duymaksızın aktarma kimi bilgileri eserlerine dâhil ederek yanlış, eksik veya yeterli dayanaktan yoksun malumatın hızla yayılmasına sebep olduklarının gözlenmesidir. Bu ciddiyetten uzak ihmaller yüzünden bilimsel zemini ve dayanağı olmayan iddiaların akademik gerçekliğe dönüşüp edebiyat tarihlerine, ansiklopedi maddelerine, ders kitaplarına kadar girmiş olması düşündürücüdür.

Anahtar Kelimeler: Fuzûlî, *Leylâ vü Mecnûn*, yazılış tarihi, mesnevî, sebeb-i telif.

Abstract: Fuzûlî (d. 1555-56) is not only one of the most prominent names in classical Turkish literature but also in the literature of the entire Turkish-speaking world. When the name Fuzûlî is mentioned, two works immediately come to mind: the *Turkish Divân* and the meşnevî *Leylâ and Mecnûn*. In this respect, every detail about Fuzûlî and his works, especially these two works, is important. During our work to translate *Leylâ and Mecnûn* into contemporary Turkish, we found that there are very different findings, evaluations, comments and claims in the studies conducted by literary historians, researchers, and academics so far about when and why he wrote his work. In this study, the two main issues in question are addressed under two main headings as problems, and what has been said throughout the historical process, from poet biographies to contemporary researchers, is determined, and finally, our personal evaluations about these issues are included. When we investigated the manuscripts of the work in detail related to the subject, we found two of the oldest manuscripts, one of which was written while Fuzûlî was still alive, which were not used in any previous *Leylâ and Mecnûn* publications, making this an unexpected outcome of our study. Another unexpected but negative outcome was the observation that especially recent academics, without feeling the need to research and go back to the primary sources, included certain information in their works, causing the rapid spread of incorrect, incomplete, or insufficiently supported information. It is thought-provoking that, because of these frivolous oversights, claims without scientific basis or foundation have become an academic reality and have found their way into literary histories, encyclopedia entries, and textbooks.

Keywords: Fuzûlî, *Leylâ and Mecnûn*, date of writing, meşnevî, reason for writing.

“Fuzûlî gibi büyük bir şâir hakkında verilecek en küçük malûmatın edebiyat tarihi noktasından ehemmiyet-i fevkalâdesi vardır.”

Köprülüzâde Mehmed Fuâd (1926)

İbrahim Necmi [Dilmen] “Fuzûlî’nin asıl nâmın ebed-karîn eden enfes âsârı ise meşhûr *Leylâ vü Mecnûn*’udur” diyor.¹ Gerçekten de okuyan herkesin bu namın nasıl da bihakkın teslim edildiği hususunda ittifak edeceği bu “şah eser”, başta Türkiye ve Azerbaycan olmak üzere dünya çapında şöhret bulmuş, yayılmış, farklı dillere çevrilmiş ve üzerine pek çok araştırmacı ve akademisyen çalışmalar yapmıştır. 3100’e yaklaşan beyit sayısıyla² orta büyüklükte bir mesnevî denilebilecek bu eserin edebiyat tarihimizde bıraktığı iz ise hacminin çok çok üstündedir.

Bizde edebiyat tarihçiliğinin babası ve Türkoloji’nin hemen her sahasının banisi olan Köprülü’nün epigraf yaptığımız sözü bu makalenin itici gücü olmuştur.

Klasik Türk edebiyatı araştırmacıları arasında mesnevî incelemesi yapılırken önce eser belli başlı teknik bilgilerle okura tanıtılır. Bu takdimde bulunmasının zaruri olduğuna dair neredeyse ittifak edilen bilgiler; eserin adı, müellifi veya mütercimi,³ yazılış tarihi, beyit sayısı, vezni, –varsa– sunulduğu kişi ve yazılış sebebi (sebeb-i telif) gibi hususlardır. Bir vesileyle *Leylâ vü Mecnûn* üzerine dikkatimizi yoğunlaştırdığımızda bu hususlardan yazımızın başlığında yer alan ikisinde kayda değer belirsizlik ve karmaşa olduğu dikkatimizi çekti. Bu karmaşanın sebeplerine inip çözebilmek gayesiyle böyle bir çalışmanın içine girmiş olduk. Bu makalenin de “sebeb-i telif”i budur.

Ne Zaman Yazdı?

Fuzûlî’nin (ö. 963/1555-6) *Leylâ vü Mecnûn*’undan şair tezkirelerinde ve sair klasik kaynaklarda sitayişle bahsedilmesine rağmen hiçbirinde eserin yazılış tarihinden söz edilmez. Eserin telif tarihine dair kronolojik bir seyir takip ettiğimizde *Leylâ vü Mecnûn* yazmalarında karşılaştığımız bazı kuyudattan bahsederek başlamak gerekir. 970 (1562-3) tarihinde yani Fuzûlî’nin ölümünden henüz yedi yıl sonra istinsah edilmiş olan Süleymaniye Kütüphanesi-Hacı Mahmud Efendi 5196

1 İbrâhîm Necmi [Dilmen], *Târîh-i Edebiyât Dersleri* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1338 [1922]), 93.

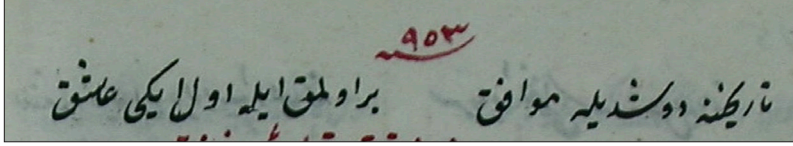
2 Eser tenkitli metin olarak Türkiye’de iki kez yayımlanmıştır: Necmettin Halil Onan, *Fuzuli – Leylâ ile Mecnun* (İstanbul: Maarif Basımevi, 1956); Azmi Bilgin ve Abdulkhakim Kılınc, *Fuzuli – Leyla ve Mecnun* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2019). Her ikisindeki beyit sayısı da 3098’dir.

3 Kimi mesnevîlerde eserin adı, kimilerinde müellif veya mütercimi hatta kimilerinde ikisi de belli değildir yahut bazı ima ve remizlerle gizlenerek sunulur.

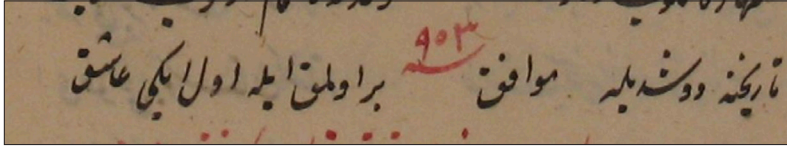
numarada kayıtlı nüsha⁴ ve bu nüshadan çoğaltıldığı anlaşılan⁵ Millet Kütüphanesi-Ali Emiri Mnz. 1162 nüshasında (56a) Fuzûlî'nin eseri yazdığı tarihi söylediği;

Tārîhine düşdiler muvâfık
Bir olmak ile ol iki 'âşik

beytinin tam üzerinde kırmızı mürekkeple "sene 953" (1546-7) kaydı mevcuttur.

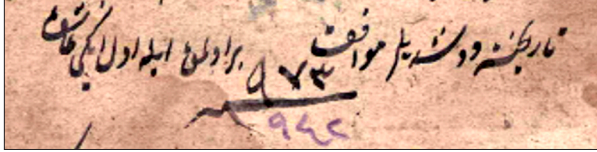

Süleymaniye Kütüphanesi-Hacı Mahmud Efendi 5196, yk. 145b.

Millet Kütüphanesi-Ali Emiri Mnz. 1162, yk. 56b.

Millî Kütüphane Yz A 759 numarada kayıtlı *Leylâ vü Mecnûn* nüshasında yine aynı beytin tam üstüne yazılı "sene 973" kaydı vardır. Sonradan bir başkası tarafından kurşun kalemle 973'ün altına "942" yazılmıştır.

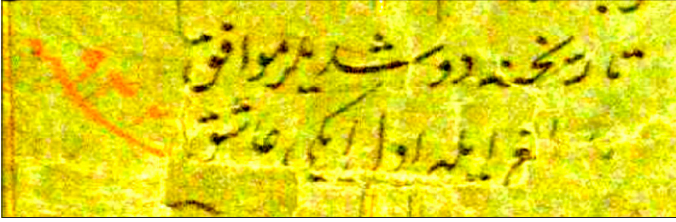

Millî Kütüphane Yz A 759, 103a.

4 Ferağ kaydı sonundaki manzumeden Yümnî mahlaslı bir şair tarafından istinsah edildiği anlaşılan bu nüsha tespit edebildiğimiz kadarıyla 961 (1553-4) tarihinde, henüz Fuzûlî hayattayken istinsah edilen Süleymaniye Kütüphanesi-Esad Efendi 2886 nüshasından sonra en eski tarihli nüshadır. İki nüshanın da yapılan *Leylâ vü Mecnûn* neşirlerinin hiçbirinde değerlendirilmediği göz önüne alındığında bunların bugüne kadar varlığından haberdar olunmayan nüshalar olduğu söylenebilir. Cahit Öztelli *Türk Dili* dergisindeki kısa yazısında şahsi kütüphanesinde bulunan –şu an nerede olduğunu tespit edemediğimiz– nüshanın 967 (1597) tarihli olduğunu yazar: Cahit Öztelli, "Fuzûlî'nin En Eski Leylâ vü Mecnun Mesnevisi," *Türk Dili*, s. 287 (1975): 429-431.

5 Seyyid İbrâhîm tarafından 1146 (1133-4) yılında istinsah edilen bu nüshanın ferağ kaydının hemen altında diğer nüshadaki Yümnî'nin manzumesi yer almaktadır.

İstinsah tarihi bulunmamakla birlikte oldukça eski olduğu anlaşılan Tokat İl Halk Kütüphanesi 1/2 numarada kayıtlı nüshada, aynı beytin yanında kırmızı mürekkeple “sene 942” yazılmıştır.

Tokat İl Halk Kütüphanesi 1/2, 347b.

Fuzûlî dönemi şair tezkirelerinden günümüze doğru eski ve kayda değer kaynaklara baktığımızda eserin yazılış tarihine dair bir bilgiye rastlanmaz. *Keşfü’z-zunûn*’da Fuzûlî’nin *Leylâ vü Mecnûn*’undan bahsedilmekle beraber yazılış tarihine dair bir notun bulunmadığı görülür. Daha yakın kaynaklarda, mesela on dokuzuncu yüzyıl sonları ve yirminci yüzyıl başlarında yazılmış edebiyat tarihlerinde de bu bahse yer verilmez.⁶ Bu hususta Batılı araştırmacıların ne dediğine baktığımızda Köprülü’nün Fuzûlî’nin *Leylâ vü Mecnûn* mesnevîsini Almancaya çevirdiğini söylediği⁷ Hammer, *Gesichte der Osmanischen Dichtkunts* (Osmanlı Şiir Sanatı Tarihi) adlı meşhur eserinin Fuzûlî bahsinde *Leylâ vü Mecnûn*’un yazılışına dair bir değerlendirmede bulunmaz. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu konuda ilk yorumu 1904 yılında *A History Ottoman of Poetry* (Osmanlı Şiir Tarihi) adlı eserinde E. J. W. Gibb yapmıştır.

Gibb’in galiba tarih düşürme ve özellikle muamma-ta‘miye konularına aşına olmadığı için meseleyi hiç kavrayamadığı anlaşılıyor. Eserin yazılış tarihine dair önce

⁶ Türkçe ilk edebiyat tarihi olan Abdülhalîm Memdûh’un küçük kitabında zaten hiçbir bahsin ayrıntısı yoktur: *Târîh-i Edebiyât-ı Osmâniyye* (İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1306 [1889]). Ancak mesela Şehâbeddîn Süleymân’ın edebiyat tarihinde 35 sayfa yer ayırdığı Fuzûlî bahsinde *Leylâ vü Mecnûn*’a dair de uzun değerlendirmeler bulunmasına rağmen telif tarihine dair bir kayıt görülmez: Şehâbeddîn Süleymân, *Târîh-i Edebiyât-ı Osmâniyye* (İstanbul: Sancakyan Matbaası, 1328 [1912]),75-111.

⁷ M. Fuad Köprülü, “Fuzulî,” *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: MEB, 1952), 4:694. Köprülü aynı yerde Gibb’in de eseri İngilizceye çevirdiğini söyler ama bunların künyelerini vermez. Bunların müstakil neşir olmayıp adı geçen müelliflerin burada zikredilen eserlerinde yer alan kısmi çeviriler olduğunu düşünüyoruz.

bir nüshada gördüğü 963⁸ (1556) kronogramından söz eden Gibb, bunun şairin muhtemelen ölüm yılı olduğunu söyler ve bu noktada düşüğü dipnotta şunları kaydeder:⁹

Basılı metinlerde "بر اولمغيله اول ايكي عاشق" yazıyor ve bu açıkça yanlıştır, çünkü bu rakam toplamda 1873'ü verir. Bu, bizim hâlâ yarım milenyumdan fazla uzakta olduğumuz bir hicrî tarihtir. Bu nedenle, yetkisiz de olsam yukarıdaki mısrayı "بر اولمقله اول ايكي عاشق" şeklinde değiştirmeye cesaret ettim. Bu durumda kronogramda verilen tarih 963 çıkmaktadır. British Museum'da yazma nüshası var ama içinde tarih beytinin de bulunduğu atlanmış beyitler var. Tezkiresini 953 (1546-7) yılında bitiren Latîfî'nin bu şiirden alıntılar yapması da bir başka zorluk yaratmaktadır.¹⁰

Gibb, eserin yazılış tarihini mısranın tamamında arayarak, basılı nüshada (aslında hemen bütün nüshalarda) gördüğü اولمغيله kelimesi ile hesaplandığı takdirde hicrî 1873 gibi günümüzden 500 yıl sonrası gibi mümkün olmayan bir tarih çıktığını görür; söz konusu kelimenin اولمقله olması gerektiğini düşünür ve böylece 963 tarihine ulaşır. Bu tarih, Fuzûlî'nin vefat yılıdır.¹¹ Ancak bu sefer de tezkiresini hicrî 953'te yazan Latîfî'nin eserinde *Leylâ vü Mecnûn*'dan alıntıların bulunmasının doğurduğu güçlükten (aslında çelişki) söz ederek konuyu açıklığa kavuşturamadan bahsi kapatır.

Tespit edebildiğimize göre¹² bizde eserin telif tarihine dair ilk değerlendirmeye Abdülbaki Gölpınarlı'ya aittir.¹³ Gölpınarlı, "Muallim Abdülbaki" adıyla neşrettiği "Fuzûlî" adlı küçük monografisinde şunları söyler:

8 Yukarıda gösterdiğimiz nüshalardaki 942, 953, 973 sayıları gibi Gibb'in gördüğü, bizim bilmediğimiz bir nüshada da rakamla 963 yazıldığı anlaşılıyor.

9 E. J. W. Gibb, *A History of Ottoman Poetry* (London: Luzac & Co., 1904), 3:86.

10 Gibb, *A History of Ottoman Poetry*, 3:86: "The printed texts read 'بر اولمغيله اول ايكي عاشق' which is obviously incorrect as it gives the sum 1873, a Hijra from which we are still more than a half a millennium distant. I have therefore ventured, though without authority, to amend it is above. The British Museum has a MS. of the poem, but the text of this is not very full, and among to omitted passages is that containing the chronogram. A further, difficulty is, however, raised by the fact that the poem is cited by Latîfî, who finished his Tezkire in 953 (1546-7)".

11 Gibb'in düşüğü bu açmaz, onu *Leylâ vü Mecnûn*'un, Fuzûlî'nin hayatının sonlarına doğru yazdığı son eseri olduğu yamılgısına da sürüklemiştir: "Fuzuli's second great work, his version of the romance of Leyla and Mejnun, belongs to the last period of his life." Gibb, *A History of Ottoman Poetry*, 3:85.

12 Bu kayd-1 şartın önemine dikkat çekelim. Yukarıdaki kronogramlarda olduğu gibi bir yazma nüshasının derkenarında yahut bizim göremediğimiz bir başka yayında daha önce kaydedilmiş bir bilgi bulunması tabii ki mümkündür.

13 Ali Nihad [Tarlan] tarafından hazırlanan ve Türkiye'de edebiyat alanında yazılmış ilk doktora tezi olarak bilinen *İslâm Edebiyatında Leylâ ve Mecnûn Mesnevisi* adlı eserde (1922 yılında İstanbul

Fuzûlî, bu eseri “beyan-ı telif-i kitabdır ve tarih-i feth-i baktır” faslının nihayetindeki: *Tarihine düştüler muvafık / Bir olmağile ol iki (âşık)* beytinden anlaşıldığı veçhile “iki âşık” yani 471+471= 942 tarihinde yazmıştır.¹⁴

Gölpınarlı'nın bu tespitinden sonra diğer birçok yayında da –Gölpınarlı'ya atıf yapılmaksızın– bu bilgi tekrarlanmıştır. Tahir Olgun, aynı beytin şahitliğinde düştüğü dipnotta;¹⁵ “(Âşık) kelimesi ebced hesabı ile 471'dir ki iki aşık birleşince 942 eder” der.

Abdülkadir Karahan da¹⁶ “*Tarihine düşdiler muvafık / Bir olmağile ol iki 'âşık* beytindeki iki âşık'ın ebced hesabı ile gösterdiği (2x471=942) 942 tarihi olup...” diyerek bu tarihi belirtir.¹⁷

Agâh Sırrı Levend de aynı fikirdedir: “Fuzûlî (ö. H. 963=M. 1555), ‘Leylâ ve Mecnun’ mesnevisini 942 tarihinde yazmıştır. Hikâyenin sonuna eklediği manzumede te'lif tarihini şu beyitlerle veriyor” dedikten sonra “*Tarihine düşdiler...*” beytinin de yer aldığı üç beyti aktarır ve tarih mısraına “‘Âşık’ ebced hesabıyla 471 tutar. 2 ‘âşık’ 942 eder” notunu düşer. “Kanunî Sultan Süleyman Bağdad’ı 941 de almış olduğuna göre, şair eserini fetihten bir yıl sonra yazmış demektir”¹⁸ der.

Dârülfünûnu’nda yazılan bu tez henüz yayımlanmamıştır ve bir nüshası Millî Kütüphane’de Yz B 319 numarada kayıtlıdır) Fuzûlî’nin eserine 14 sayfalık bir bölüm ayırdığı hâlde bu tezde eserin yazılış tarihi, telif sebebi ve hatta nüshaları gibi konulara yer verilmez. Kevork Terzibaşyan’ın Batı Ermenicesiyle yazdığı ve 1928 ve 1929 yıllarında İstanbul’da iki cilt hâlinde basılan, ՄԱՐԿԵՆԻՄԻՍ ԴԻՍՏՈՒԿ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԵԱՆ ԿԱՄ ՖԻԼՈՍՈՒԿ Ի ԵՂՆԱՐԱՆՈՒԹ (Şarkın Mistik Şiirinden Numûne veya Fuzûlî Şerhi) adlı muhaccem (ilk cilt 448, ikinci cilt 720 sayfa) eseri aradan neredeyse bir asra yakın bir zaman geçmesine rağmen hâlâ Türkçeye çevrilmemiştir. O sebeple –bu iki ciltlik eser kütüphanemizde de bulunmasına rağmen– Terzibaşyan’ın bu hususta ne dediğini veya demediğini bilmiyoruz.

14 Muallim Abdülbâki, *Fuzûlî* (Türk Neşriyat Yurdu, 1932), 54.

15 Tahir Olgun, “Fuzûlî (Leylâ ve Mecnun)u Niçin Yazmıştı?” *Edebiyat Tarihimizde Araştırmalar I: Fuzûliye Dair* (İstanbul: Selamet Basımevi, 1936), 48.

16 Abdülkadir Karahan, *Fuzûlî: Muhiti, Hayatı ve Şahsiyeti* (İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi, 1949), 86.

17 Karahan, bu eserinden bir yıl önce yayımladığı *Fuzûlî'nin Mektupları*’nda “942/1535’te kaleme aldığı *Leylâ ve Mecnun*” ifadesini kullanır. Abdülkadir Karahan, *Fuzûlî'nin Mektupları* (İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi, 1948), 10.

18 A. Sırrı Levend, *Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leylâ ve Mecnun Hikâyesi* (Ankara: İş Bankası Yayınları, 1959), 237.

Fuzûlî'den bahsettiği diğer eserlerinde bu konuya değinmeyen M. Fuat Köprülü, MEB *İslâm Ansiklopedisi*'ndeki "Fuzûlî" maddesinde eserin yazılış tarihiyle ilgili olarak sadece "Veys Paşa namına ithaf edilmiş ve 942 (1535)'de tamamlanmış bu eser..."¹⁹ demekle yetinir.

Türkiye'de *Leylâ vü Mecnûn*'un 1956 yılında ilk bilimsel neşrini yapan Necmettin Halil Onan ise eserin telif tarihi konusunda suskun kalır.

Fuzûlî araştırmalarıyla tanınan Hasibe Mazıoğlu, bir makalesinde bahis konusu ebced hesabından söz etmeksizin eserin 942/1536'da²⁰ tamamlanarak Üveys Paşa'ya takdim edildiğini belirtirken *Türk Ansiklopedisi* için yazdığı "Fuzûlî" maddesinde bu tarihi –galiba sehven– "952/1535" olarak kaydeder.²¹

Eserin tamamını İngilizceye çeviren Sofi Huri, tarih beytinin bulunduğu sayfaya düştüğü bilgilendirme notuna –bu tarihe nereden ulaştığını ifade etmeksizin–²² eserin muhtemelen hicrî 963, miladi 1556 yılında tamamlandığını kaydeder.²³

Sofi Huri çevirisi 1970 yılında Alessio Bombaci'nin değerlendirme ve notlarıyla bir kez de Londra'da basılır. Bombaci, çalışmasının bir yerinde eserin 1534 yılında,²⁴ bir başka yerinde 942 (1535-6) yılında²⁵ yazıldığını kaydeder.

19 Köprülü, "Fuzuli," 694.

20 Hasibe Mazıoğlu, "Fuzûlî Kimleri Övmüştür?" *Fuzûlî ve Leylâ ve Mecnûn (İngilizce Tercümesi)* (İstanbul: UNESCO Milli Komisyonu Yayını, 1959), 72. Mazıoğlu aynı makalenin 79. sayfasında H. 942'nin miladi karşılığını "1535" olarak kaydeder: "Fuzulî H. 942/M. 1535 de tamamladığı *Leylâ ve Mecnun* mesnevisinde..."

21 Hasibe Mazıoğlu, "Fuzûlî," *Türk Ansiklopedisi* (Ankara: MEB, 1969), 17:81.

22 Sofi Huri, "Leyla and Mejnun by Fuzuli," *Fuzûlî ve Leylâ ve Mecnûn (İngilizce Tercümesi)* (İstanbul: UNESCO Milli Komisyonu Yayını, 1959), 235. Başka bir kaynakta bulunmayan bu bilgiyi Gibb'den aldığına kesin gözüyle bakabiliriz.

23 "Probable date of completion of the poem as indicated by letters of this chapter, is 963 A. M. that is 1556 A.D."

24 Sofi Huri, *Leylâ and Mejnûn – Fuzûlî*, translated by Sofi Huri, introduction and notes by Alessio Bombaci (London: George Allen - Unwin Ltd., 1970), II: The poet himself recalls these glories in a poem written about 1534.

25 Sofi Huri, *Leylâ and Mejnûn*, 171: "What is certain is that on our two years after the departure of Suleyman from Baghdad in the poem Leyla and Mejnun which was completed in AH 942/AD 1535-6, Fuzûlî complains that his deeds have not been recompensed and that fate was protecting the dishonest and humiliating those like himself who were faithful and honest, and lastly he makes known his own state of the Ottoman rulers."

Nihat Sami Banarlı da “*Leylâ ve Mecnun*, Fuzûlî’nin serdâr-ı âzam diye andığı Veys Paşa’ya ithâf edilerek 942-1535’te tamamlanmıştır” der.²⁶

Azərbaycan’ın ünlü Fuzulîşinası Hamit Araslı, Bakü’de Kiril alfabesiyle yayımlanan beş ciltlik Fuzûlî külliyyatının *Leylâ vü Mecnûn*’un bulunduğu ikinci cildinde mezkûr beyit için düştüğü dipnotta şunları kaydeder:²⁷ “*Leyli və Məcnun* əsərinin yazılma tarixi iki aşiq (ایکی عاشق) kəliməsiylə ifadə olunmuşdur. عاشق 471, ایکی عاشق isə 942 edir ki, buna da 1 əlavə ətdikdə 943 olur (miladi 1537).”²⁸

Günümüze doğru yaklaştıkça Fuzûlî’ye ve eserine dair yapılan çalışmalarda hâliyle bir artış gözlenir. Türkiyə’de Onan’dan sonra *Leylâ vü Mecnûn*’u 1981 yılında ikinci kez neşreden isim olan Hüseyin Ayan bu eserinde yazılış tarihine dair bir bilgi vermez²⁹ ancak daha önce hazırladığı³⁰ ve bilahare kitap olarak yayımlanan ders notlarında³¹ şunu kaydeder: “Eser 941/1535 tarihinde Bağdad’ın fethinden bir yıl sonra Bağdad ve Halep beğlerbeyi Veys veya Üveys Paşa’ya sunulmuştur.”³²

Leylâ vü Mecnûn’u Bakü’de nesre çevirerek yayımlayan Sabir Aliyev de eserin tamamlanış tarihini hicrî 943 olarak gösterir:

əsrin yazılma tarixi ‘aşiq’ sözündə verilmişdir. Aşiq (عاشق) sözünü əbcəd üsulu ilə hesablayıb, onu öz-özünə toplayıb (iki aşiq), üzərinə bir (“bir olmaq ilə”) əlavə edirik: ayn 70, əlif 1, şin 300, qaf 100; 70+1+300+100=471; 471+471=942; 942+1=943.

26 Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul: MEB, 1971), 1:554.

27 Hamit Araslı, “Füzuli, Məhəmməd. beş cildə,” *AzSSR EA* (Bakı, 1958), 2:232.

28 Araslı’nın 1977 neşrinde ve ölümünden sonra 1993 yılında yapılan baskıda bu not yoktur; ancak 1996 baskısı ve 2005’te Latin harfleriyle yapılan baskıda söz konusu tarih açıklamaları yeniden konur: Hamit Araslı, *Məhəmməd Füzuli, əsərləri* (Bakı: Şərq-Qərb, 2005), 2:225. Kendisi hayattayken yapılan ikinci baskıda bu notların çıkarılması bu görüşünden feragat ettiğine yorumlamak da mümkündür. 1996 yılında Bakü’de Arap harfleriyle yapılan tenkitli neşrin bu beyitle ilgili notlarında da tarihe dair bir kayıt bulunmaz, bkz. Ayna Babayəva, *Məhəmməd Füzuli Leyli və Məcnun*, [elmi tənqidi mətn], red. Hacı M. Əliyev (Bakı: Şərq-Qərb, 1996).

29 Hüseyin Ayan, *Fuzûlî – Leylâ vü Mecnûn* (İstanbul: Dergâh, 1981): 410’da tarih beytinin diliçi çevirisini “Târihine ‘Bir olmak ile ol iki âşık’ sözleri uygun düştüler” şeklinde yapmakla yetinir.

30 Hüseyin Ayan, *Fuzûlî: Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Bazı Şiirlerinin Açıklamaları* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 1972), 44.

31 Hüseyin Ayan, *Fuzûlî: Hayatı, Sanatı, Eserleri* (Ankara: Akçağ, 1996), 42.

32 Ayan’ın verdiği “Bağdad’ın fethi” tarihi olan 941 senesinin –belki biraz da cümlelen böyle bir yanlış algılamaya müsait olduğundan– sonraki bazı araştırmacılar tarafından eserin yazılış tarihi zannedildiğini düşünüyoruz.

Deməli, əsər hicri tarixlə 943-cü ildə yazılmışdır ki, bu da miladi tarixin 1537-ci ilinə uyğundur. O zaman şairin təxminən 40 yaşı vardı.³³

Aliyev'in Araslı neşrini görmemiş olması düşünülemez. Onun yaptığı aslında Araslı'nın kelime bazında yaptığı açıklamayı harf harf yapmaktan ibarettir.

Leylâ vü Mecnûn'un Türkiyə'deki üçüncü nəşri Muhammed Nur Doğan'dır.³⁴ Doğan, eserin yazılış tarixinə dair kənaatini çalışmasının sonundakı notları arasında kaydeder. Doğan'ın Araslı'nın neşrini görüp görmediğini bilməyiriz, lakin əvvəlki bəzi bəytlərdəki yazılışda Doğan'ın Araslı'nın neşrini görüb görmediğini bilməyiriz, lakin əvvəlki bəzi bəytlərdəki yazılışda Doğan'ın mezkûr beytə dair açıqlaması da şöyledir:³⁵

Fuzuli bu son beytin (3087. beyit) ikinci mısrasında eserin tamamlanmasına ebced'le tarix düşürmüşdür. "Bir olmağ ile ol iki âşık" sözü bu tarixi bizi verən şifredir. Bu şifrenin çözümlüşi şöyledir: İki "âşık" ile "bir" birlikdə olursa (yani toplanırsa) tarix bulunmuş olur. Âşık (عاشق) kelimesinin ebced dəyəri 471'dir. (...) iki "âşık" 942 eder (471+471 = 942); iki "âşık", "bir" ilə (yani bir ilavə edilərək) 943 olur. Bu rəqəm şairin *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisini tamamladığı hicri tarixdir. O da miladi olaraq 1537 yılına təkbül eder.³⁶

Leylâ vü Mecnûn'un son bilimsel neşrini yapan Azmi Bilgin və Abdulləkim Kılınç³⁷ da eserin dilçisi çevirisini yaptıkları bölümde mezkûr beytin çevirisində düşükləri dipnotta aynı sonuca ulaşırlar. İki yazarın yuxarıdakilerdən fərqi, digər iki çalışmada miladi yıl olaraq yalnızca 1537 göstərilmişkən burada "1536 və ya 1537'dir" yazmalarıdır: "Bu mısradə 'âşık' kelimesindəki hərflərin ebced

33 Sabir Aliyev, *Məhəmməd Füzuli Leyli və Məcnun* [Nəsr variantı], elmi red. Ə. Səfərli, V. Feyzullayeva (Bakı: Maarif, 1991), 229.

34 Muhammed Nur Doğan, *Fuzûlî – Leylâ və Mecnûn* (İstanbul: Çantay Kitabevi, 1996); Muhammed Nur Doğan, *Fuzûlî: Hayatı, Sanatı, Eserləri* (İstanbul: Boğaziçi Kitabevi, 1998).

35 Doğan, *Fuzûlî – Leylâ və Mecnûn*, 536.

36 Doğan, *Leylâ və Mecnûn*'u yayımladıktan iki sənə sonra çıxan *Fuzûlî: Hayatı, Sanatı, Eserləri* başlıklı kitabında: "Osmanlıların Bağdad valisi Üveys Paşa'ya sunulan və 1535'te tamamlanan *Leylâ vü Mecnun*..." der. Doğan, *Fuzûlî: Hayatı, Sanatı, Eserləri*, 23. Bu durum mesnevî neşrindeki "şifre çözümlü"nden fəragət ettiğini əklə gətirsə də *Leylâ və Mecnûn*'un sonrakı baskılarında da aynı notun bulunduğu görülür. Məsələ bəz. Muhammed Nur Doğan, *Fuzûlî – Leylâ və Mecnûn: Metin, Düzyazıya Çeviri, Notlar və Açıqlamalar* (İstanbul: YKY, 2000), 577.

37 Azmi Bilgin, Abdulləkim Kılınç, *Fuzuli – Leyla ve Mecnun* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2019), 613.

hesabıyla değerleri hesaplanıp iki ile çarpılıp bir rakamı ilave edildiğinde 943 hicrî tarihi bulunmaktadır; bunun miladi karşılığı 1536 veya 1537'dir."³⁸

Bildiğimiz kadarıyla Fuzûlî'nin diğer bazı eserleri İran'da basılmasına rağmen *Leylâ vü Mecnûn* henüz yayımlanmamıştır. Fuzûlî'nin Türkçe ve Farsça dîvânlarını neşreden Hüseyin Muhammedzâde Sadîk, kaynak veya gerekçe belirtmeksizin *Leylâ vü Mecnûn*'un hicrî 941'de tamamlandığını belirtir.³⁹

Necmettin Hacıeminoğlu, *Fuzûlî* monografisinde,⁴⁰ Metin Akar *Leylâ vü Mecnûn* hakkındaki bir makalesinde,⁴¹ İskender Pala *TDV İslâm Ansiklopedisi*'n-deki "Fuzûlî" maddesinde,⁴² Muhsin Macit *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*'nün (TEİS) "Fuzûlî" maddesinde,⁴³ Mahmut Kaplan *Fuzûlî* adlı kitabında⁴⁴ –hicrî tarihi zikretmeksizin– eserin 1535 yılında yazıldığını belirtirler. *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü* (TEES) için "Leylâ vü Mecnûn" maddesini yazan Ayşe Yıldız, miladi tarihi yine 1535 yazmakla birlikte diğer kaynaklar ve çalışmaların aksine hicrî tarihi 941 olarak verir.⁴⁵

Eserin yazım veya tamamlanış tarihine dair serdedilen görüşleri kronolojik olarak takdime çalıştık. Hicrî ve miladi tarih olarak şu iki tespiti ulaşıyoruz:

1. Muhtelif yazma nüshalarda kayıtlı olan 953, 973 ve Gibb'in kendinden menkul –sonradan Sofi Huri'nin de tekrarlayacağı– 963 tarihi dışında 941 ve 943 tarihlerini gösterenler mevcutsa da ekseriyetle kabul gören hicrî yıl 942'dir.

2. Cumhuriyet Dönemi'nde yapılan çalışmaların kimisinde hicrî ve miladi tarih birlikte verilirken çoğunda sadece miladi tarih kaydedilmekle yetinilmiş–

38 Eserin yazım tarihini 943 (1536 veya 1537) olarak tespit eden yazarlardan Kılınç, *Fuzûlî Dîvânı* neşrinde bu tarihi 1535 olarak gösterir: "Mesnevi 1535'te tamamlanarak Osmanlıların Bağdat valilerinden Veysi Paşa'ya sunulmuştur." Abdülhakim Kılınç, *Fuzûlî Dîvânı: İnceleme-Tenkitli Metin* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2021), 50.

39 "Der-sâl-i 941 h. sürüde şodeest." Hüseyin Muhammedzâde Sadîk, *Mevlânâ Hekîm Mollâ Muhammed Fuzûlî Beyatlı – Dîvân-ı Eş'âr-ı Fârsî* (Tebriz: İntişârât-ı Yârân, 1387/2008), 30.

40 Necmettin Hacıeminoğlu, *Fuzûlî* (İstanbul: Cönk Yayınları, 1984), 22.

41 Metin Akar, "Fuzûlî'nin Leylî vü Mecnûn'u Üzerine Düşünceler," *BİR*, s. 3 (1996): 166.

42 İskender Pala, "Leylâ vü Mecnûn," *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 2003), 27:162.

43 Muhsin Macit, "Fuzûlî," *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, 2020, <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/fuzuli-mdbir> (erişim 13.05.2024).

44 Mahmut Kaplan, *Fuzûlî* (İstanbul: Lejand Yayınları, 2021), 9.

45 Ayşe Yıldız, "Leylâ vü Mecnûn (Fuzûlî)," *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, 2021, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/leyla-vu-mecnun-fuzuli> (erişim 23.06.2024).

tir. Bu tarih de kahir ekseriyetle 1535'tir. Bununla birlikte 1534, 1536 ve 1537 yıllarını yazım tarihi olarak kabul edenler de vardır. Gibb ve Huri'ye göre ise eser 1556'da yazılmıştır. Hicrî ve miladiyi birlikte veren bazı yayınlar arasında, hicrî tarihle uyumlu olmayan miladi tarihler mevcuttur.

İlginç Bir İddia

Çok yakın bir zamanda (27 Ağustos 2024) hayatımı kaybeden tarihçi ve araştırmacı Necdet Sakaoğlu, basıldığı kitapta tarih bulunmadığı için tam olarak ne zaman yazıldığını bilmediğimiz ama yazıdaki ifadelerinden 1992 veya sonrasında yazıldığı anlaşılan bir makalesinde ilginç bir iddia ortaya atar.

1986 yılında Diyarbakır'dan satın aldığı, istinsah tarihi kayıtlı olmayan bir *Leylâ vü Mecnûn* nüshası hakkında danıştığı bilim adamları ve uzmanlar kendisine bu nüshanın Akkoyunlular Dönemi'nde istinsah edilmiş olması gerektiğini söylerler. Sakaoğlu bu durumda nüshanın en eskilerinden biri, belki de ilki gözüktüğünü, kuşkulu olmakla birlikte üzerindeki birtakım tashihlerden dolayı müellif hattı dahi olabileceğini ifade ettikten sonra nihai olarak da kanaatini "... bu nüshanın, Akkoyunlu kültür ortamında, Fuzulî'nin yaşadığı sırada ve Bayındır Beyleri için yazılmış en eski versiyon olduğunu ifade edebiliriz" şeklinde belirtir. Sakaoğlu'na göre Fuzûlî bu mesnevîyi Kanunî ve Üveys Paşa'ya değil, çocuk yaştaki son Akkoyunlu padişahı Murâd b. Yakûb'a ve onun koruyucularından olan bir serdara ithaf etmiştir.

İçinde Kanunî'ye ve Üveys Paşa'ya övgü bölümlerinin bulunmadığı, onun yerine "Yazmanın 15. yaprağından itibaren 'Bu padişâh-ı İslamın duâsıdır. Kahraman-ı ibatın şanı(dır)'⁴⁶ diye başlayan sakinamede, bilinen yazmalardaki dizelerden farklı bazı dizelerin yanı sıra tamamen yeni birkaç beyit bir övgü manzumesi" yer alır dedikten sonra beş beyti aktarır.⁴⁷ Son iki beyit şöyledir:

46 Bu başlık Fuzûlî'nin eserin tamamında kullandığı, onun sanatının da bariz özelliklerinden olan söz simetrisine uygun başlıklardan çok farklı, secisiz ve hatta anlamsızdır (MFK).

47 Necdet Sakaoğlu, "Fuzûlî'nin Akkoyunlu Sultan Murad'a İthaf Ettiği Leylâ ve Mecnun'un Bayındır Beyleri Nüshası," *Türkmen Akkoyunlu İmparatorluğu Siyasal, Sosyal ve Kültürel Tarihine İlişkin Makaleler Antolojisi*, ed. Necip Akgün Akkoyunlu, Adil Şen (Ankara: Grafiker Yayınları, [t.y.]), 339.

Müstecir-i hakk mahv-ı bâtil⁴⁸

Sultan Murad Bahş-ı âdil

Erbâb-ı hüner ümmîd-gâhı

Türk A'rab ve Acem penâhı

Aslında *Leylâ vü Mecnûn*'un bütün nüshalarında bulunan bu beyitleri farklı yorumlayarak tezine dayanak gösteren yazara göre eserin sonuncu Akkoyunlu hükümdarı Elvend Bey'in kuzeni, Sultan Yakûb'un küçük oğlu Sultan Murâd adına yazılmış olması gerekir ve "Fuzûlî, *Leylâ vü Mecnûn* mesnevîsini, Sultan Murad'ın 1498-1503 yılları arasındaki nisbeten huzurlu geçen Bağdat'taki hükümdarlığı döneminde tamamlamış görünmektedir."⁴⁹

Bu ilginç iddiaya ve söz konusu nüshaya dair değerlendirmelerimiz, diğer hususlarla birlikte aşağıda aktarılacaktır.

Değerlendirme

1. Biri öncekinden kopya edilmiş olmakla birlikte iki yazma nüshada tespit ettiğimiz 953 (1546-7) tarihinin kaynağının ne olduğunu veya onu kaydeden müstensihin nasıl bu sonuca ulaştığını bilmiyoruz. Ancak –Gibb'in de dediği gibi– bu tarih aynı zamanda Latîfî'nin tezkiresini yazdığı yıldır. Latîfî, eserinde Fuzûlî'nin *Leylâ vü Mecnûn*'undan bahsettiğine göre bu tarihin eserin yazım tarihi olamayacağı açıktır. Keza Fuzûlî'nin ölümünden 10 yıl sonraki tarih olan 973'ün de doğru olamayacağı ortadadır.

2. Eğer ay belli değilse her hicrî tarih iki miladi yıla tekabül eder. Bu durumda umumiyetle doğru kabul edilen hicrî 942 yılına 1535 ve 1536 miladi yılları karşılık gelir. 942 senesi miladi takvime göre 2 Temmuz 1535 günü başlar ve 19 Haziran 1536 günü biter.⁵⁰ Yani hicrî 942 yılının yaklaşık altı ayı 1535, altı ayı da 1536 yılına tekabül etmektedir. Hâl böyleyken eldeki tek karine de "iki 'âşık" ibaresi olduğuna göre eserin tamamlanış tarihi olarak tek başına bu iki yıldan birini vermek doğru değildir. Yukarıdaki tespitlerde de fark edileceği gibi araştırmacıların hemen hepsi tarafından tek bir tarih verilmiş olması dikkat çekicidir.

⁴⁸ Bu beyitlerin doğru okunuşu için bkz. Onan, *Fuzuli – Leylâ ile Mecnun*, 40; Doğan, *Fuzûlî – Leylâ ve Mecnûn* (1996), 64; Bilgin, Kılınç, *Fuzuli – Leyla ve Mecnun*, 92.

⁴⁹ Sakaoğlu, "Fuzûlî'nin Akkoyunlu Sultan Murad'a", 339.

⁵⁰ Burada ve makaledeki bütün tarih çevirmelerinde Türk Tarih Kurumunun internet sitesindeki *Tarih Çevirme Kılavuzu* esas alınmıştır: <https://ttk.gov.tr/tarih-cevirme-kilavuzu>.

3. Bize göre –Tokat İl Halk Kütüphanesi nüshası ve Millî Kütüphane Yz A 759 nüshasındaki kurşun kalemle düşülen kayıt dışında– ilk defa Abdülbaki Gölpınarlı tarafından tespit ve izah edilen, iki adet “‘aşık” kelimesinin ebced değerinin toplanmasıyla ulaşılan 942 hicrî tarihi doğrudur ve bunun miladi karşılığı 1535-6 yıllarıdır. Araslı, Aliyev, Doğan ve Bilgin-Kılınç tarafından yapıldığı gibi bu tarihe “bir” sayısını da ekleyerek 943 çıkarmak bize göre doğru değildir. Öncelikle tarih düşürme ve muamma usulüne uygun düşmeyen bu hesaplama şekli, Farsça muamma risalesi kaleme alacak kadar bu işin ustası Fuzûlî'nin tarzı olamaz. Zira ister zor ister kolay olsun her muamma veya tamiye bir karine gerektirir. Oysa; *Tārîhine düşdiler muvâfık / Bir olmağ-ıla ol iki 'aşık* beytinde “bir”i de hesaba katmamızı gerektiren ne sentaktik ne de semantik bir karine vardır. M. Nur Doğan bunu “İki ‘aşık’ ile ‘bir’ birlikte olursa (yani toplanırsa)...” diye açıklıyordu. Hâlbuki beyitte “bir birlikte olursa” diye çevrilebilecek bir ifade yoktur. Burada Fuzûlî'nin muradı, iki “aşık”ın “bir olması” yani Leylâ ile Mecnûn'un tek bir beden gibi bir araya gelmesi, “birleşmesidir.” Dolayısıyla “iki aşık” yani 2 adet 471 sayısının “bir olmasıyla” da ortaya 942 çıkar.

İkinci olarak; bu beyti tek başına düşünmemek gerekir. Zira baştan beri türlü vesilelerle yazageldiğimiz bu beyit, bir öncekinin mütemmimi gibidir. Evvelki beyitte Fuzûlî; *İzhâra gelüp rumûz-ı vahdet / Vahdetde temâm olup hikâyet* diyerek manayı *Tārîhine düşdiler muvâfık / Bir olmağ-ıla ol iki 'aşık* beytine bağlıyor. Zaten ikinci beyitteki “tarihine” kelimesi, önceki beyitte “hikâyet” kelimesinin tamlananıdır (muzaf). İki beyti birlikte günümüz diline çevirdiğimizde şu ortaya çıkar: “Vahdet rumuzu açığa çıkıp hikâyeye vahdette bitti. İki “aşık’ bir olunca/ İki aşığın bir olması [hikâyenin] tarihine uygun düştü.”

Sonraki beyitte söyleyeceği tarihin “vahdet rumuzu” (birliğin simgesi) olduğunu, hikâyenin “vahdet”le nihayete erdiğini söylüyor. Fuzûlî, “vahdet” teması üzerine kurguladığı hikâyesinin son bölümünde Leylâ ile Mecnûn'un aslında ayrı varlıklar olmayıp –Hakk'ın vahdet sırrında– bir olduklarının altını kalın çizgilerle çizer. Dolayısıyla tarih beytindeki “iki aşık”ın “bir” olmaları “vahdet” rumuzuyla doğrudan ilgilidir ve bu vahdet ilave şey kabul etmez. İki “‘aşık” yani ebced hesabıyla 471, “bir olmuşlar” ve bundan 942 sayısı “izhâr” olmuştur.

Üçüncü olarak tarihî arka plan da eserin 943 yılında yazılmış olması ihtimalini zayıflatır. Şöyle ki; Kanunî Sultan Süleymân Bağdat'a 23 Cemâziyelevvel

941 (30 Kasım 1534) günü girmiş ve yaklaşık dört ay kaldığı Bağdat'tan 27 Ramazan 941 (1 Nisan 1535) günü ayrılmıştır. Eğer Fuzûlî'nin, eserinin sebep-i telifinde bahsettiği bir meclis gerçekten kurulmuş ve bu mecliste Anadolu'nun zarif kimseleri kendisinden bu kıssayı kaleme almalarını istemişlerse –bu hususa aşağıda değinilecektir– pek çok araştırmada söz edildiği gibi bunların Kanunî'yle birlikte Bağdat'a gelen şairler olması gerekir. Bu durumda eserin Fuzûlî'ye teklif edilmesiyle bitirilmesi arasında iki sene gibi uzun bir zaman geçmiş demektir. Bu süreç, eser telifi için uzun sayılacağı gibi Fuzûlî'nin *Leylâ vü Mecnûn*'un “giriş” kısmında Kanunî için medhiye yazmış olması da bu eserin aranım çok da soğumadan tamamlandığının işaret kabul edilebilir.

4. Necdet Sakaoğlu'nun iddiasına dair de şunlar söylenebilir:

Makaleye aktarılan beyitler bazı farklılıklarla⁵¹ zaten bütün nüshalarda mevcuttur. İddiaya dayanak yapılan “murâd” kelimesinden özel isim anlamı hiçbir surette çıkmaz ve Sakaoğlu'nun okuduğu şekliyle manasızdır. Sakaoğlu “bahş” kelimesinin Murad adıyla birlikte kendisine unvan olduğu iddiasında da bulunur ki adı geçen padişahın böyle bir unvanı bilinmemektedir. Diğer nüshalarda da yer alan “Adaletli, murad başıslayan sultan” anlamındaki mısranın doğru okunuşu “*Sultân-ı murâd-bahş-ı ‘âdil*”dir ve mısranın böyle olduğu tartışılmayacak kadar açıktır. Hâl böyle olunca iddia baştan sakıt düşmekte ise de gerçekten önemli ve kayda değer savlar ileri sürüldüğü için diğer hususları da değerlendirmekte yarar vardır.

Bu beyitlerden hemen önce gelen “*Şâhenşeh-i Mekke vü Medîne*” mısrası bir başka sorun oluşturur. Zira Akkoyunlular hiçbir zaman Mekke Medine'yi idareleri altına almamışken devletin son ve en zayıf hükümdarına mübalağa ile dahi böyle bir sıfat yakıştırmak herhâlde mümkün değildir. Sakaoğlu'nun buna dair “Uzun Hasan'ın ve ardalarının Mekke ve Medine üzerinde bir himaye kurma konusunda, Memlûkler'e karşı uzun bir mücadele sürdürdükleri gerçektir”⁵² şeklindeki zorlama açıklaması tabii ki tatmin edici değildir.

Sakaoğlu, mevcut nüshalarla bu nüsha arasındaki –ileri sürdüğü– bu derin zaman farkına dair kesin bir hüküm vermiyor ve konuyu bu bağlamda bir neticeye bağlamıyor. Ancak satır aralarından Fuzûlî'nin aslında *Leylâ vü Mecnûn*'u

51 Sakaoğlu'ndaki farklılıkların –ki farklı olanlar anlamsız görünmektedir– nüshadan mı okuma hatasından mı kaynaklandığı anlaşılamadı.

52 Sakaoğlu, “Fuzûlî'nin Akkoyunlu Sultan Murad'a,” 340.

çok daha önce yazıp Akkoyunlu hükümdarına sunduğu, ancak aradan zaman geçip Kanunî, Bağdat'ı ele geçirince eserini, üzerinde birtakım ekleme ve çıkarılmalar yaparak bu sefer Kanunî'ye sunduğu veya sunmaya çalıştığı çıkarılabilir. Fakat Sakaoğlu tam böyle de demiyor. Kaldı ki eser, bahsettiği Akkoyunlu Sultan Yakûb oğlu Murâd için saltanatının son yılında (1503)⁵³ dahi yazılmış olsa Fuzûlî'nin kendisine asıl şöhret kazandıran bu sanatkârane mesnevîyi daha 20 yaşına bile gelmemişken yazmış olması ne kadar mümkün olabilir? Üçüncü bir husus yukarıdan beri anlatılagelen, eserin telif tarihini veren "iki âşık" ibaresinin geçtiği beyittir, Sakaoğlu –mutlaka araştırmalarında karşısına çıkmış olan– "iki âşık" meselesine hiç değinmemiştir. Eğer mezkûr beyit nüshada olmasa mutlaka iddiasına bir dayanak olarak ondan da bahsedecekti.⁵⁴

Bununla birlikte nüshaya dair bütün bilinenler yazarın anlattığı ile sınırlı olduğu için ve mezkûr yazıda karşılık bulamadığımız "Mevcut yayınlara göre beyit sayısı az mıdır çok mudur?", buna bağlı olarak "Hangi beyitler çıkarılmış, hangileri eklenmiştir?" gibi soruların; en mühimi de "Metinde –mevcut nüshalardaki gibi– 'Tarih' başlıklı bir bölüm var mıdır; varsa bu bölümlerde ne yazmaktadır; lafzi veya manevi bir tarih mevcut mudur?" sorularının ve çoğaltılabilecek benzeri soruların cevabını alamadıkça kesin bir hüküm verilemeyeceği de ortadadır. Sakaoğlu'nun aktardığı bölüm başlığının Fuzûlî'nin diğer bütün nüshalarda görülen sanatkârane üsluptan çok uzak olduğuna değinmiştik. Diğer başlıkların da aynı tarzda olup olmadığını bilmiyoruz, ancak en azından bu başlık için tahrif edilmiş bir başlık, diğer başlıklar da böyleyse nüsha için de "muharref bir nüsha" diyebiliriz. Bununla birlikte yazıda da belirtildiği gibi pek çok özelliği nüshanın Akkoyunlu Dönemi'nde olmasa bile –ki yukarıdaki izahlardan böyle

53 Aslında Murâd'ın son saltanat yılı 1503 değil 1501 sayılır. Zira Şah İsmâil 907'de (1501) Hermedan hududunda Murâd'ı mağlup ederek Bağdat'a kaçırılmış, Murâd da önce Dulkadiroğullarına, sonra Osmanlılara sığınmıştır: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1969), 197. Kaldı ki Murâd zamanı Akkoyunluların son demleridir. Bıyığı yeni terlemiş Fuzûlî'nin en muhteşem eserini bu çağda yazması nasıl kabil değilse, farzımuhal yazmış olsa bile bunu siyasi ve sosyo-kültürel bakımından zayıf ve dağınık bir görünüm sergileyen bir devletin çocuk yaştaki hükümdarına takdim etmiş olması da kabil değildir.

54 Sakaoğlu, kendisiyle yapılan bir röportajda "Eseri yayınladımız mı?" sorusuna "Çevirdim, hazır" cevabını verir. Gerçekten önemli olduğu anlaşılan bu farklı nüshanın neşri yapılırsa karanlık başka hususların da aydınlığa kavuşması ihtimali vardır. Söz konusu röportaj için bkz. <https://www.nadirkitap.com/necdet-sakaoglu-roportaji-blog81.html> (erişim 13.07.2024).

bir ihtimalin söz konusu olmadığı anlaşılmıştır— o bölgede istinsah edildiği aşikâr görünüyor. Yine aşikâr görünen bir başka husus; bahse konu övgü manzumelerinin başlıklarının yer almaması ve —belki— çoğaltma tarihinin eskiliği dışında bu nüshanın diğer nüshalardan bir farkı olmamasıdır. Sakaoğlu bu konuda bilgi vermediği için Kanunî ve Üveys Bey adına değil “Murâd Bey ve onun serdari” adına yazıldığını ileri sürdüğü beyitlerin ne kadarının yayımlanan metinlerle uyduğuna, eksikliğin ve fazlalığın de ne kadar olduğunu bilmiyoruz.

Nüshanın eskiliğine gelince... Yalnızca belli bir dönemde kullanılan bariz bir hat farkı, yine dönemi temsil kabiliyetini haiz tezhip ve diğer tezyinat gibi çok belirgin fizikî özellikler taşımadığı sürece bir el yazması nüshanın 30-40 yıl önceliği veya sonralığını tespit etmek en uzman kişiler için bile kolay değildir.

Neden Yazdı?

Fuzûlî diyor ki...

Fuzûlî, *Leylâ vü Mecnûn*'u neden yazdığını geleneğe uygun olarak eserinin sebab-i telif bölümünde anlatır. Evvela önemine binaen —şairin sakiye seslendiği ve konuyla doğrudan ilgisi bulunmayan ilk dört beyitten sonra gelen— söz konusu beyitleri buraya nakledelim:⁵⁵

Bir gün ki mey-i Süheyl-te'şîr

Virmişdi mizâc-ı pâke tağyîr

“Bir gün Süheyl yıldızı gücünde etkisi olan şarap, temiz mizacımı bozmuştu.”

Hemreng-i bahâr olup hâzânım

Dönmişdi 'aķıķa za'ferânım

“Sonbaharım bahar renklerine bürünmüş ve yüzümün safranı (sarılığı) akik taşına (kırmızılığa) dönmüştü.”

Cem' idi yanumda ittifâķi

Sâz ü meze vü şarâb u sâķi

“Saz, meze, şarap ve saki sözleşerek hep yanımdaydık.”

Peyveste lebâleb ü peyâpey

Nüş eyler idüm kâdeh kâdeh mey

“Ağzına kadar dolu ve ardı ardına gelen kadehlerle sürekli şarap içiyordum.”

55 Onan, *Fuzulî – Leylâ ile Mecnun*, 45-6. Bu beyitlerde ve makale boyunca *Leylâ vü Mecnûn*'dan yapılan diğer alıntılarda bir kelime değişikliği kısmi imla ve transkripsiyon müdahalesi dışında Onan 1956 neşri esas alınmıştır. Sadeleştirmeler bize aittir.

Zevk üzere mey artururdu zevkum

Şevk üzere ziyâd olurdu şevkum

"Şarap bana zevk üstüne zevk, şevk üstüne şevk veriyordu."

Ol bezm idi âfiyet baharı

Ben bülbül-i zâr u bî-çararı

"O meclis [benim için] âfiyet baharı; ben [de o meclisin] ağlayan, kararsız bülbülü [idim]."

Bir hâdde irişdi neş'e-i cām

Kim kalmadı ehl-i bezme ârām

"Şarabın verdiği neşe öyle bir noktaya geldi ki, artık meclistikelerde dinginlik kalmadı."

Esrâr-ı dil oldu âşikârâ

Mesdûd oluban der-i müdârâ

"İki yüzlülük kapısı kapandı ve gönül sırları açığa çıktı."

Olmuşdı refîk ü hem-zebānum

Âyine-i tütî-i revānum

"Can papağanımın aynası, yol ve sohbet arkadaşım olmuştu."

Bir niçe zarîf-i hıttâ-i Rûm

Rûmî ki didük қаziyye ma'lûm

"Anadolu ülkesinin bazı zarifleri –ki Anadolu deyince ne demek istediğimiz herkesçe malumdur–..."

Ya'nî ki қamu deқāyîқ ehlî

Her mes'elede hақāyîқ ehlî

"Yani hepsi zor ve ince konuları bilen ve her şeyin aslına esasına hâkim olan kişiler..."

Hem 'ilm feninde nükte-dānlar

Hem söz revişinde dūr-feşānlar

"Hem ilmin inceliğini bilenler hem söz söyleme yolunda inciler saçanlar..."

Kim eyler idi deқāyîқ-ı rāz

Şeyhî'den ü Ahmedi'den āğāz

"[Onların] kimisi gizli sırların hakikatlerini ortaya döküyor, Şeyhî ve Ahmedi'den bahsederek söze başlıyor..."

Kim söyler idi ögüp kelāmı

Evşāf-ı Celilî⁵⁶ vü Nizāmî

"Kimisi de sözü övüp Celilî ve Nizâmî'nin niteliklerini anlatıyordu."

56 Onan'da ana metne Hâlılı alınıp Celilî nüsha farkı olarak gösterilmişse de Fuzûlî burada Anadolu'da mesnevîde ünlenmiş şairleri saydığına göre bu ismin hamse sahibi Celilî olması daha güçlü

Bilmişler idi ki hüsni-güftâr
 Kıadrüm kıadarınca mende hem var
 “Gücüm yettiğince benim de güzel söz söyleme kabiliyetinde olduğumu anlamışlardı.”

Çün var idi mestlikde lâfım
 Kim añlana şıdķım u hılâfım
 “Sarhoşlukla konuştuğumda sözümün doğru veya yanlış olduğu anlaşılınsı diye...”

Men hasteni itdiler nişâne
 Bir reng ile tır-i imtiñhâna
 “Ben hastayı bir hileyle sınav okunun hedefi yaptılar.”

Luţf ile didiler ey sülhan-senc
 Fâş eyle cihâna bir nihân genc
 “Lütfederek dediler ki: ‘Ey sözü tartarak söyleyen kişi! Dünyaya bir gizli hazine aç!’”

Leylî Mecnûn ‘Acem’de çolğdur
 Etrâkde ol fesâne yolğdur
 “Leylâ-Mecnun [hikâyesi] İran’da çoktur ama Türkler arasında o efsane yoktur.”

Takrîre getür bu dâstânı
 Kıl tâze bu eski büstânı
 “Bu hikâyeyi [bir de sen] anlat [ve böylece] bu eski bahçeyi yenile!”

Bildüm bu kıaziyye imtiñhândur
 Zîrâ ki bu bir belâ-yı cândur
 “[Öyle olunca] bu meselenin bir sınav olduğunu anladım. Zira bu [hikâyeyi yeniden yazmak] bir can belasıdır.”

Şair bu beyitlerin devamında teklif edilen bu zor imtihanı vermeyi kabul ederek eserini yazmaya başladığını söyler.

Görüldüğü gibi Fuzûlî aslında eserini neden yazdığını tane tane anlatır. Ne var ki, kendisinden önce çok sayıda Türkçe *Leylâ vü Mecnûn* yazılmış olması, beraberinde tartışmaya açık yeni yeni problemler doğurmuş; kimi araştırmacılar bu problemlere kendi zaviyelerinden açıklık getirmeye çalışmışlardır. Ancak Tahir Olgun ve Mehmed Çavuşoğlu’nun aşağıda değinilecek makaleleri dışında Fuzûlî ve eserleri, özellikle de *Leylâ vü Mecnûn* çalışınlarca bu konunun bir mesele olarak ele alınmadığı, etrafıca tartışılmadığı görülmektedir. Bununla birlikte bir tartışma zemini oluşmamış olsa da farklı birçok görüş beyan edildiği

ihtimaldir. Nitekim matbu nüshalarda bu isim Celilî olduğu gibi yazmaların da kahir ekseriyetinde de Celilî adı kayıtlıdır.

de bir vakıadır. Fuzûlî'nin gerçekten daha önce yazılanlardan haberi olup olmadığı, bahsettiği Anadolu zariflerinin kimler olduğu, buna bağlı olarak Sultan Süleymân'la münasebeti; bunlar kadar olmasa da böyle bir meclisin kurulup kurulmadığı ve "Etrâk" veya "Rûm" derken kastının ne olduğu gibi hususların konuyla ilgili temel sorun başlıkları olduğunu söylemek mümkündür.

Fuzûlî Yalan mı Söyledi?

Fuzûlî'den ve eserinden bahseden şair tezkirelerinde ve diğer eski kaynaklarda eserin yazılış sebebinden bahis yoktur. Bu hususun daha yeni kaynaklarda özellikle de Cumhuriyet döneminde kaleme alınan eserlerde dile getirildiğini görüyoruz.

Leylâ vü Mecnûn'un yazılış tarihi gibi sebebi hususunda da ilk değerlendirmeyi Gibb⁵⁷ yapar. Leylâ ile Mecnun hikâyesinin hiçbir zaman Türkçe olarak işlenmediği ifadesinin kesinlikle yanlış olduğunu belirttikten sonra Fuzûlî'nin, Yavuz Sultan Selim döneminde eserin Osmanlı versiyonlarını yapan Bihîştî (ö. 1517'den sonra) ve Hayâlî⁵⁸ gibi çok bilinmeyenleri duymamışsa hatta *Yûsuf u Zelîhâ*'sı diğer tüm eserlerini gölgede bırakan Hamdî'nin (ö. 909/1503-4) yaptığı çeviriden habersizse mazur görülebileceğini; ancak Nevâyî'nin (ö. 906/1501) hikâyeyi altmış yıl kadar önce Çağatay Türkçesiyle işlediğini bilmesi gerektiğini⁵⁹ ifade eder.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla yerli araştırmacılar arasında Fuzûlî'nin sebebi-tilifteki sözlerini ilk yorumlayan Tahir Olgun olmuştur. Olgun, ileride bilvesile yine temas edeceğimiz makalesinde *Latîfî Tezkiresi*'nde gördüğü, Celîlî'nin içinde *Leylâ ve Mecnûn* da yer alan bir hamsesi olduğuna işaretle; "Şu hâlde Fuzûlî'nin, teşvik eden Rumiler lisanından 'Etrâkte ol fesane yoktur' demesi doğru değildir. Meğerki bunu

57 Gibb, *A History of Ottoman Poetry*, 3:86-87.

58 Gibb, görmediği eserler üzerinden Fuzûlî'yi ilzam ederken bahsettiği eserleri aslında kendisinin de görmediğini ele veriyor. Zira Abdülkerîmzâde Hayâlî'nin (ö. 930/1523-24) eseri her ne kadar tezkirelerde zikrediliyorsa da hâlen bir nüshasına ulaşılmış değildir. Bkz. Munise Koç, "Leylâ vü Mecnûn (Hayâlî)," *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, <https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/leyla-vu-mecnun-hayali> (erişim 01.09.2024).

59 Gibb, *A History of Ottoman Poetry*, 3:86-87: "This story may or may not be historical; but the statement that the romance of Leyla and Mejnun had never been treated in Turkish is of course absolutely wrong. Fuzuli may be excused if he never heard of the obscure writers Bihishti and Khayali who made Ottoman versions in the days of Selim the Grim, and even if he was ignorant of the rendering given by Hamdi, whose Joseph and Zelikha eclipsed all his other work; but he ought to have known that Neva'i had treated the story in Jaghatay Turkish some sixty years before."

söylenler Celîlî'nin eserini görmemiş olalar” der.⁶⁰ Olgun, *Latîfî Tezkiresi*'nde geçen Celîlî'nin eserinin çok tanınmış ve yaygın olmadığına dair notu da görüşünü teyiden ekler. Görüldüğü üzere Olgun'a göre daha önce Türkçe *Leylâ vü Mecnûn* yazarların bulunduğundan habersiz olan Fuzûlî değil, Fuzûlî'ye bu teklifi yapanlardır.

Resimli Türk Edebiyatı'nın tek ciltlik ilk baskısında Nihad Sami Banarlı yukarıdaki beyitlerde Fuzûlî'nin “Etrâkde ol fesâne yokdur” demesini şöyle yorumlar:⁶¹

Önce İran edebiyatında Genceli Nizâmî tarafından kaleme alınarak klâsik bir mesnevî konusu hâline getirilen bu Arab halk hikâyesini Türk edebiyatına XV. asır Çağatay şairi Ali Şîr Nevâî getirmişti. Aynı efsane Fuzûlî'den önce bir defa da Osmanlı şairi Celîlî tarafından kaleme alınmış bulunuyordu.⁶² Fuzûlî, Türkçedeki bu *Leylâ vü Mecnun*'lardan tamâmiyle bi-haber olarak onu lisanımızda ilk defa yazdığını sanarak harekete geçmiş ve bu bahtiyar gâflet, Türk dili edebiyatına şarkın bütün *Leylâ vü Mecnun*'larının en güzelini kazandırmıştır.

Mehmed Emin Resulzade, Nizâmî monografisinde onun *Leylâ vü Mecnûn*'undan bahsederken aynı konuyu işleyen Türkçe diğer mesnevîlerden ve tabii Fuzûlî'nin eserinden söz eder. Telif sebebi meselesine Resulzade de değinir. Onun bu meseleye dair düşüncesi –galiba onun Nevâyî'nin eserini görmüş olması gerektiği düşüncesiyle– “Etrâk”ten ne anlaşılması gerektiği üzerine yoğunlaşır:⁶³

Halbuki yukarıya dercettiğimiz liste Fuzûlî'nin “Rumlu dostlarını” tashih eder mahiyettedir. Görüldüğü gibi bu hikâye üstaddan evvel dahi Türkçe olarak nazmedilmiştir. Hatta bu şâirlerden bir kısmının adları (Nevai, Ahmedî, Celâlî) Fuzûlî'nin yukarıda kaydolan mukaddimesinde bile zikrolunmuştur.⁶⁴ Yoksa şairin “Rumlu” dostları “Etrâk” deyince kendi zevklerine daha hoş gelen Fuzûlî şivesiyle konuşan Türkleri mi kastetmişlerdir? Veya o zamanki “Rumların” ağzında “Türk”le “Acem” tabirinin manası şimdiki İstanbulluların aynı tabirlere verdikleri mananın aynı mıdır?⁶⁵

60 Olgun, “Fuzulî (Leylâ ve Mecnun)u Niçin Yazmıştı?” 41.

61 Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul: Yedigün Neşriyat, 1948), 159.

62 Eserinin iki ciltlik genişletilmiş ikinci baskısına (İstanbul: MEB, 1971, 551) Celîlî'nin yanına Sevdâî'yi de ekleyen Banarlı'nın, Levend'in 1959'da yayımlanan eserini görmediği anlaşılıyor.

63 Mehmet Emin Resulzade, *Azerbaycan Şairi Nizâmî* (İstanbul: MEB, 1951), 356.

64 Bu sözler, Resulzade'nin Fuzûlî'nin eserini dikkatle tetkik etmediğini gösteriyor. Zira *Leylâ vü Mecnûn*'da Nevâyî'nin adı bu bölümde değil, kendisine değer verilmediğinden şikâyet ederken onun Horasan padişahının (Hüseyin Baykara) gözdesi olduğuna dair serzenişini ifade eden “*Olmuşdı Nevâyî-i sühendân / Manzûr-ı şehenşeh-i Horâsân*” (Onan, *Fuzulî – Leylâ ile Mecnun*, 34) beytinde; Ahmedî'nin adı da mesnevî tarzında kalem oynatan Türk şairleri sırasında geçer. Celîlî muhtemelen dizgi hatası sebebiyle Celâlî çıkmıştır.

65 Burada Resulzade, Osmanlı zariflerinin (zurefâ-yı hutta-i Rûm) “Etrâk” derken Fuzûlî'nin diliyle konuşan yani Irak Türkmencesi konuşan kimseleri kastetmiş olabileceğini, yani buradan

Fuat Köprülü, *MEB İslâm Ansiklopedisi*'ne yazdığı "Fuzûlî" maddesinde şunları söylüyor:⁶⁶

Bu mevzuu seçmesinin sebebi[ni] Fuzûlî, Osmanlı zariflerinin teşvikine ve bu mevzuun Türkçede henüz yayılmış olmasına atfediyor. Nevâî'nin *Leylâ ve Mecnûn*'unu bilme[me]sine imkân olmayan Fuzûlî'nin onu Çağatayca addettiğini düşünsek bile Osmanlı hatta Âzerî Türkçesinde kendisinden evvel yazılmış *Leylâ ve Mecnun* mesnevîlerini bilmediğine hükmedebiliriz. Hakikaten bu eski *Leylâ ve Mecnun* mesnevîlerinden hiçbirinin geniş ve devamlı bir şöhret kazanmadığını düşünürsek şairimize hak vermemek imkânsızdır.⁶⁷

Fuzûlî'nin eserini Azerbaycan'da muhtelif yıllarda yayımlayan Hamit Araslı, bu kitaplarında telif bahsine yer vermez ancak bir makalesinde Fuzûlî'nin kendinden önce yazılanları görmediği ya da gördüyse bile Farsça yazılanlara göre edebî yönden zayıf olduklarını düşündüğü için "yok" saydığı seçeneğini de ihtimaller arasına dâhil eder:

Bu satırlardan aydın olar ki şair özünden əvvəl bu mövzuda yazılmış əsərləri görməmişdir yəhud bu əsərlərin bedii cəhətdən zəif oldukları, Fars dilində yazılmış Leyli və Mecnunlar səviyəsində olmadıklarını nəzərə alıb onları yox kimi hesab etmişdir.⁶⁸

Agâh Sırrı Levend, *Leylâ ve Mecnûn* hikâyesine dair kült eserinin Fuzûlî'ye tahsis ettiği yaklaşık 30 sayfasında⁶⁹ hemen tamamen olay akışı üzerinde durmuş, eserin yazılış sebebine dair sadece "bir nice zarîf-i lûğta-i Rûm"un bu mesnevîyi kaleme almasını kendisine teklif ettiklerinde Fuzûlî'nin bunun bir imtihan olduğunu düşünerek kabul ettiğinden söz etmiştir. Kitabında Fuzûlî'den önce –kendisinin o zamanki tespitlerine göre– Nevâyî ve dokuz Anadolu şairinin

"Fuzûlî şivesiyle konuşup yazanlar arasında" bu hikâyenin bulunmadığını anlaşılabileceğini –bir ihtimal olarak– ileri sürer.

66 Köprülü, "Fuzulî," 694.

67 Yazısının devamında şairin çocukluğundan beri Hille'de bu aşk hikâyesini duymasının da bu eseri kaleme almasında rolü olabileceğini de bir kanaat olarak ileri süren Köprülü'nün bu maddesinde muhtemelen redaksiyondan kaynaklanan kimi hataların olduğu hemen göze çarpar. Bir kısmını metinde [] işaretiyle müdahale ederek düzeltmeye çalıştığımız bu kısa paragrafta "yayılmış" kelimesinin de "yazılmamış" olması gerektiğini düşünüyoruz. Zira yukarıdaki beyitlerden "henüz yayılmış olduğu"na dair bir mana çıkarma imkânı yoktur.

68 Hamit Araslı, "Leyli ve Mecnun Hakkında," *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* (1958): 20.

69 Levend, *Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında...*, 237-268.

bu hikâyeyi Türkçe yazdıklarını kaydeden ve bu eserleri uzun uzun tanıtan Levend'in Fuzûlî'ye bunu teklif eden Anadolu zariflerinin ona "Türklerde bu efsane yoktur" demelerindeki çelişkiye dair hiçbir açıklama getirmemiş olması doğrusu şaşırtıcıdır.

Vasfî Mahir Kocatürk ise eserde söz edilmeyen ama muhtemelen "meclis" in Fuzûlî'nin ev sahipliğinde kurulduğu tahminiyle bir "ziyaret" ten de bahsederek Fuzûlî'nin bu eseri –Türk diliyle– ilk defa yazdığını zannettiğini ifade eder:

Gene mukaddime anlattığı gibi Kanuni ordusuyla Bağdat'a gelerek Fuzulî'yi ziyaret eden Osmanlı şairlerinin kendisine bir Leylâ ve Mecnun yazmayı tavsiye etmeleri... (...) Hikâye bir sanat eseri kıyafetiyle, Türk edebiyatına on beşinci asırda Nevayî'nin kalemiyle girmiş, on altıncı asırda Fuzulî tarafından ilk defa yazıldığı zanniyle meydana getirilmiştir.⁷⁰

Hasibe Mazıoğlu bu hususta;

Ancak "sebeb-i nazm-ı kitâb" da bu hikâyenin Türkler arasında bulunmadığını söylemesi üzerinde durmak gerekir. Nevaî'yi okuduğu açıkça bilinen, şiiirlerine pek çok nazire yazan F.nin, Nevaî'nin *Leylâ vü Mecnun*'unu bilmemesi düşünülemez. Ancak Nevaî'nin eseri Çağatayca ile yazılmış olduğundan Batı Türkleri arasında bulunmadığını kastetmiş olmalıdır. Osmanlı sahasında daha önce yazılmış olan Hamdullah Hamdî, Behiştî, Ahmed-i Rıdvân, Celîlî, Sevdayî ve Hakirî gibi şairlerin eserlerini de duymadığı anlaşılıyor.

dedikten sonra –isim vermeden– Levend'in tespitlerine telmihen şu kanaate varır:

Türk şairlerinden Hamdullah Hamdî, Celîlî, Sevdayî ve Hakirî'nin eserlerinde bulunan bazı motiflerin F.nin eserinde de bulunması yüzünden F.nin bunların eserlerini görmüş olduğu kanısına varmak, onun Türkler arasında bu hikâyenin bulunmadığı ifadesi ile bir çelişme meydana getirdiğinden F.nin bu motifleri başka yerlerden aldığı düşünmek daha yerinde olacaktır.⁷¹

Çavuşoğlu'nun bu konudaki değerlendirmesi oldukça farklıdır. O, Fuzûlî'nin diğer Türkçe *Leylâ vü Mecnun*'lardan bihaber olmasının "doğru olmadığı", yani Fuzûlî'nin bazı Türk şairlerinin eserlerini gördüğü hatta onlardan faydalandığı hâlde –şüphesiz mezhebine atıfla– "takiyye" yaptığı yolundaki kanaatindedir:

⁷⁰ Vasfî Mahir Kocatürk, *Türk Edebiyatı Tarihi: Başlangıcından Bugüne Kadar Türk Edebiyatının Tarihi, Tahlili ve Tenkidi* (Ankara: Edebiyat Yayınevi, 1964), 353.

⁷¹ Mazıoğlu, "Fuzûlî", 81.

"*Leylâ Mecnûn Acem'de çokdur / Etrâkde ol fesâne yokdur*" mısralarını yazarken doğruyu söylemediği, merhum Ağâh Sırrı Levend'in *Türk Edebiyatında Leyla ve Mecnun Mesnevî-leri* adlı kıymetli incelemesiyle aşikâr olmuştur. Ma'mafih, mesnevilerdeki "sebeb-i te'lif" bölümlerinin ekseriyet itibarıyla şairlerin hayallerinin mahsûlü olduklarını da biliyoruz. Doğrusunu söylemek gerekirse, o bölümlerdeki gerçekle hayâlin oranını tesbit etmek kolay değildir. Şurası muhakkak ki, Fuzûlî'den önce Şahidî, Nevayî, Bihîştî Sinan Çelebi, Hamdullah Hamdî, Ahmed-i Rıdvân, Celîlî, Tebrizî Hakîrî bu konuyu işlemişlerdir. Sözü edilen Anadolu şairlerinin bunlardan birkaçını bilmemesi, dolayısıyla Fuzûlî'ye "Etrâkde ol fesane yokdur" demeleri mümkün değildir. Diğer taraftan Ağâh Sırrı Bey'in adı geçen şairlerin eserlerini Fuzûlî'ninkiyle karşılaştırmasından çıkan netîce şudur ki, Fuzûlî, Hamdullah Hamdî'nin ve Celîlî'nin eserlerini görmüş, onlardan bazı fasıllar almıştır. Söz konusu alıntılar için kendimizi zorlayarak 'tevarüd' desek bile, Fuzûlî'nin bîkr-i mânâ ve bîkr-i mazmûn almada tevarüd hülsine zaman zaman mürâcaat ettiğini gösteren başka deliller var.⁷²

Çavuşoğlu, altı çizili sözleri Levend'in eserine dayandırdığı için Levend'in ne dediğine bakalım. Levend; "Fuzûlî esas olarak Nizâmî'yi almış, Hâtîfî'den ve Türk şairleri arasında Hamdullah Hamdi ile Celîlî'den de faydalanmıştır" dedikten sonra şu iddiada bulunur:⁷³

Mecnun'un sahrada babasıyla konuşurken birdenbire yeninden kan boşanması; merak eden babasına Mecnun'un: "Hekîm Leylâ'nın kolundan kan almıştır, bu kan onun eseridir. Biz bir vücuduz, arada ikilik yoktur" demesi ilk defa Hamdullah Hamdi'de geçer, sonra da Sevdai ile Hakîrî'de görülür. Eğer bu motif başka kaynaklarda yoksa⁷⁴ Hamdullah Hamdi'den alınmıştır.

72 Mehmed Çavuşoğlu, "Fuzûlî ve Anadolu Şâirleri," *Osmanlı Araştırmaları*, s. 25 (2005): 61. Bu makale, dipnotta verilen bilgiye göre Mehmed Çavuşoğlu tarafından 17 Nisan 1986 günü Ankara'da Millî Kütüphane'de yapılan konuşmanın metni olup yazarın imlasına sadık kalınarak Mehmet Kalpaklı tarafından makaleye dönüştürülmüştür.

73 Levend, *Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında...*, 267.

74 Bu motifin bazı farklılıklarla da olsa Tarsuslu Dâî'nin 880 yılı Şaban ayında (1475) tamamladığı *Manzum Fütüvvetnâme*'sinde de yer aldığını kaydedelim. Demek ki bu hikâyeye, bir *Leylâ vü Mecnûn* mesnevîsi içinde olmasa da, eserini 905 (1499-1500) yılında yazan Hamdî'den (Güler Averbek, *Hamdullah Hamdî – Leylâ vü Mecnûn* [İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2020], 24) de önce Türk edebiyatına girmişti. *Fütüvvetnâme*'de Gâdir-i Hum'da Hz. Muhammed'in Hz. Ali'yi kendisine kardeş seçmesi olayı anlatılırken iki bedeninin nasıl tek vücut olacağına bu hikâyeye örnek verilir. "Nitekim Mecnûn ki Leylâ gördü ol / Leylâ'nın yüzünde Mevlâ gördü ol" beytiyle başlayıp "Bildüler kim Leylâ Mecnûn bir imiş / Leylâ Mecnûn lafzını dil dir imiş" beytiyle sona eren (M. Fatih Köksal,

Hâlbuki söz konusu olay, Fuzûlî'nin daha pek çok olay ve motifini model aldığı Hâtîfî'de (ö. 927/1521) aynen mevcuttur.⁷⁵ Söz konusu üç eser “kan aldırma olayı” özelinde karşılaştırıldığında –kuvvetle muhtemel Hamdî'nin eserinden habersiz olan– Fuzûlî'nin de Hamdî'nin de Hâtîfî'yi izledikleri bariz olarak görülür.⁷⁶ Levend'in sözünü ettiği hikâye her üç eserde şöyle anlatılır:

HÂTİFÎ (yz. a: 32b-33a)	HAMDÎ (Averbek 2020: 107)	FUZÛLÎ (Onan 1956: 211)
Mîgoft hadîş-i 'ışk Mecnûn ⁷⁷ Der-pîş-i peder dü dide pür-ñûn	Beyân-ı hâl iderken haste Mecnûn Atasınñ katında dide pür-ñûn	Ol kişver-i 'aşk pâdişâhı Ol evc-i belâ vü derd mâhı
Bî-vâsihta zerd şod cebîneş ⁷⁸ ñûn geşt-i revân âstîneş	Yeñinden tâze kan oldu revâne Ne neşter çarbi var ne bir bahâne	Lerzân oluban ten-i hâzîni Çan doldı kolından âstîni
Mecnûn çü be-pîç ü tâb üftâd ⁷⁹ Ân pîr der-ıztırâb üftâd	O bî-çäre peder gördi bu çanı Tevehlûm muztarib eyledi çanı	
Gofteş be-nîşin peder ki çam nîst ⁸⁰ În râhat-ı cân bûd elem nîst	Didi Mecnûn çayı çam degüldür Ki bu râhat demidür dem degüldür	Elvirdi atasına tahayyür Mecnûn didi eyleme tefekkür
Faşşâd be-dest-i yâr zed nîş ⁸¹ Ber-dest-i men âmed ân biyendiş	Meger nîş urdı çancı dest-i yäre Bu çan andan açar bî-zañm u yäre	Faşd eyledi ol büt-i perî-zâd Nîş urdı anuñ çolına faşşâd
Âncâ müte'ellimest yârem ⁸² Încâ men ez-ân elem-fiğârem	Çü zevk-i vañdete vara iki dost Bir olur ikilük gidüp reg ü post	Ol zañm eşeri görindi mende Biz bir rûhuz iki bedende

Tarsuslu Dâî – Manzum Fütüvvetnâme (İstanbul: Türkiye Bilimler Akademisi, 2019), 106-109) 42 beyitlik bu uzun anlatı, doğrusu bu üç eserdekinden daha dokunaklı, daha liriktir. Dâî'deki anlatının biraz farklı olması, hikâyenin kaynağını bilmediğimiz başka bir varyantının varlığını göstermesi bakımından da kayda değerdir.

⁷⁵ Aşağıdaki karşılaştırma tablosunun ilk sütununda yer alan Hâtîfî'nin eserinden aktarılan beyitler, Levend'in de kullandığı İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi-FY. 420 (yz. a) nüshasındadır. Problemleri birkaç yerde yine Levend'in ilgili bölümün kaynakçasında yer verdiği aynı kütüphane FY. 116 (yz. b) numarada kayıtlı nüshayla karşılaştırılmıştır. Levend'in kullandığı nüshalarda bu hikâye mevcut olduğuna göre bu beyitlerin Levend'in gözünden kaçtığı anlaşılıyor.

⁷⁶ Zaten Hamdî bir beyitte “*Kitâb-ı Hâtîfî'den bu hikâyet / Bu üslûb üzere olındı rivâyet*” diyerek (Averbek, *Hamdullah Hamdî – Leylâ vü Mecnûn*, 189) eserinde ondan yararlandığını beyan eder.

⁷⁷ “Mecnun babasının önünde iki gözü kan dolu, aşktan söz ediyordu...”

⁷⁸ “Yüzü sebepsiz yere sarardı. Gömleği kan doldu.”

⁷⁹ “Mecnun sıkıntıya düşünce o ihtiyar ızdırap içinde kaldı.”

⁸⁰ “Babasına ‘Gam yok! Bu can rahatlığıdır, üzülme!’ dedi.”

⁸¹ “Kan alıcı sevgilimin koluna iğne vurdu, kan benim elimin üstüne geldi; endişelenme.”

⁸² “Benim burada elem içinde oluşum, sevgilimin orada elemli olduğundandır.”

Nezd-i men ü ü men ü tuyî nîst ⁸³ Der-mezheb-i 'âşıkân duyî nîst	Gidüp benlük bir oldum yâr ile ben Ço kıalı kim şığışmaz araya sen	Bizde ikilik nişâmı yolğdur Her bir tenüñ özge cāmı yolğdur
Ne ü Leylist ü men ne Mecnûn ⁸⁴ Yek-ten şode'im her dü eknün		Şağınma ki oldur menem men Bir cân ile zindedür iki ten

Levend'in ilk defa Celîlî'nin eserinde yer aldığını tespit ettiği Mecnûn'un başına kuşların yuva yapması motifi Nizâmî'de de Hâtîfî'de de yoktur. Acaba Fuzûlî bu hususta eserini kendisinden 22 sene önce (Zilhicce 919/1514) veren Celîlî'yi⁸⁵ mi örnek almıştır? Sebeb-i telifte Anadolu'daki mesnevî şairleri Şeyhî (ö. 1431), Ahmedî (on dördüncü yüzyıl) ve Karamanlı Nizâmî'yle (on beşinci yüzyıl) birlikte Celîlî'den de bahsettiğine göre Fuzûlî'nin onu bildiği, en azından adını duyduğu anlaşılmaktadır. Ancak iki eseri bu motif üzerinden karşılaştırdığımızda bir alıntı veya etkilenmenin çok uzak bir ihtimal olduğu hemen fark edilir. Celîlî'de çölde sohbet ettiği bülbül Mecnûn'un tarak görmemiş saçını yuva edinmiş, onun sohbet arkadaşı, sırdaşı olmuştur. Fuzûlî'de ise avcının elinden kurtardığı güvercin Mecnûn'un isteği üzerine başına yuva yapar. Fuzûlî'de sadece iki beyitte vurgulanan "yuva",⁸⁶ Celîlî'de Mecnûn ile bülbülün beyitler boyu süren diyalogunun ana mekâmıdır.⁸⁷

Bununla birlikte kendisine eseri yazmasını salık verenlerin "Etrâkde" –ki bunun Türkçede mi, Türkler arasında mı, Anadolu'da veya İstanbul'da mı anlaşılması gerektiği tartışmaya açık bir başka meseledir– bu hikâyenin bulunmadığını söylemeleri, kendisinin Türk diliyle bu eseri ilk defa kaleme alacağı hesaba katıldığında bu motifi Farsça veya Arapça başka bir kaynaktan almış veya kendisinin ibda etmiş olması bizce daha galip bir ihtimaldir.⁸⁸

83 "Bizim nazarımızda sen-ben yoktur. Çünkü aşk mezhebi ikilik kabul etmez!"

84 "Ne o Leylâ'dır ne de ben Mecnûn! Şimdi ikimiz tek bir beden olduk."

85 Şevkiye Kazan, *Celîlî'nin Leylâ vü Mecnûn Mesnevisi: İnceleme-Metin* (Isparta: Fakülte Yayınları, 2011), 101.

86 Onan, *Fuzulî – Leylâ ile Mecnun*, 122 (1205 ve 1212. beyitler).

87 Kazan, *Celîlî'nin Leylâ vü Mecnûn Mesnevisi*, 366/7.

88 Fuzûlî'nin bu ölümsüz eserinin bütün olaylar, kahramanlar, diyaloglar ve tasvirleriyle kendisinden önce yazılan Türkçe ve Farsça bütün *Leylâ vü Mecnûn*'lerle karşılaştıracak bir çalışmaya şiddetle ihtiyaç olduğu anlaşılmaktadır. Bu konuda yapılacak mesela bir doktora tezi şairin etkilenmelerine dair ileri sürülen görüşlerin sağlamlarını yapacağı gibi diğer şairlerin kaynaklarının doğru tespitine de ciddi katkı sağlayacaktır.

Fuzûlî'nin kendinden evvel yazılan *Leylâ vü Mecnûn*'ları görüp görmediği konusunu ayrı bir sorun olarak ele almasa da Muhammed Nur Doğan da bu hususa kayıtsız kalmayarak düştüğü bir dipnotta şunları kaydeder:

Fuzulî “*Leylâ ve Mecnun*, Türkler arasında hiç yoktur” derken, kendinden önce Türkçe olarak *Leylâ ve Mecnun*'lar yazılmış olduğundan tamamen habersiz gözükmektedir. Halbuki, bu hikâyeyi Türkçede ilk defa, XV. yüzyılda Ali Şir Nevayî yazmış; aynı efsane Fuzulîden önce Celîlî ve Sevdâî tarafından da Türkçe olarak kaleme alınmıştır.⁸⁹

Yasemin Akkuş hikâyenin kahramanlarından Nevfel'in Nizâmî ve Fuzûlî'nin *Leylâ vü Mecnûn*'larındaki görünümü bakımından karşılaştırıldığı makalesinde Fuzûlî'ye teklif götüren Anadolu zariflerinin yazılan diğer Türkçe eserlerden habersiz olması çelişmesine farklı bir yorum getirir:

Fuzûlî, Kanûnî'nin Bağdat seferi (1533-1536) esnasında 16. yy. şâirlerinden Hayâlî Bey ve Taşlıcalı Yahya ile görüşmüştür. Fuzûlî, mesnevisinde Taşlıcalı Yahya ve Hayâlî Bey isimlerini zikretmese de Anadolu'dan (Diyâr-ı Rûm) gelme zarif, gerçekleri bilen, söz ilminde başarılı dostlarıyla konuştuğunu ve onların, Leylâ ile Mecnûn hikâyesinin Acem diyarında bilindiğini ama Türkler arasında **pek** bilinmediği için bunu Türkçe yazarak, şâirlikteki seviyesini göstermesini istediklerini (...) Daha önceki yüzyıllarda *Leylâ vü Mecnûn*'u Türk diliyle Şâhidî, Behiştî, Ali Şir Nevâî, Hamdullah Hamdi gibi şâirler yazmış olmalarına rağmen, Taşlıcalı Yahya ve Hayâlî Bey, bu meşhur hikâyeyi, **bir de** lirik şüirleriyle ün yapan Fuzûlî'nin kaleminden okumak istemişlerdir.⁹⁰

Anadolu'dan gelen âlim ve şâirlerin daha önce Türkçe yazılmış bu kadar *Leylâ vü Mecnûn* mesnevîsinden habersiz olmaları Akkuş'a da makul gelmediğinden yorumuna önce metinde bulunmayan “pek”, sonra “bir de” kelimesini ekleyip bir anlamda metnin manasını tahrif etmiştir: “Leylâ ile Mecnûn hikâyesinin Acem diyarında bilindiğini ama Türkler arasında **pek** bilinmediği için bunu Türkçe yazarak, şâirlikteki seviyesini göstermesini istediklerini”; “bu (...) **bir de** lirik şüirleriyle ün yapan Fuzûlî'nin kaleminden okumak istemişlerdir.”

Hâlbuki metin gayet açıktır. Ona bu teklifi yapanlar “Etrâkte pek yoktur” değil, gayet sarıh bir şekilde “*Leylî Mecnûn Acemde çohdur / Etrâkde ol fesâne yokdur*” demişlerdir. “Bir de” Fuzûlî'nin dilinden Türkçesini okuma beklentisi içinde olsalar ve Fuzûlî onlara bu minvalde bir söz söyletecek olsa onu bundan kim menedebilirdi?

89 Doğan, *Fuzûlî – Leylâ ve Mecnûn*, 22.

90 Yasemin Akkuş, “Nizâmî ve Fuzûlî'nin Leylî vü Mecnûn'unda ‘Nevfel’ ve ‘Nevfel’li Sahnelerin Mukâyesesi,” *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, s. 8 (2012), 2-3.

Taşlıcalı Yahyâ ve Hayâlî Bey

Sebeb-i telifteki ifadelerine dayanarak Fuzûlî'ye eseri yazmasının teklif edildiği mecliste yer alanlar arasında Taşlıcalı Yahyâ (ö. 990/1582-3) ve Hayâlî Bey'in de (ö. 964/1556-7) bulunduğu, hatta teklifin doğrudan onlardan geldiğine dair görüşler öteden beri varittir. Ancak bu değerlendirmelerin ne kadar eskiye gittiğini tespit edebilmek için şair tezkirelerinin bu hususta ne dediğine bakmakla işe başlamak doğru olacaktır. Zira Fuzûlî'ye bu müşkül işin teklif edildiği mecliste Yahyâ Bey ve Hayâlî Bey'in de bulunup bulunmadığı meselesinin halli biraz da Sultan Süleymân'ın Bağdat'a geldiğinde Fuzûlî'yle bir irtibatı olup olmadığı ile ilgilidir. Şairin muhteşem Süleymân'ı methettiği ve içinde Kanunî'nin Bağdat'a kudüm yılını (941) veren "Geldi burc-ı evliyâya pâdişâh-ı nâmdâr" mısrasının da bulunduğu kasîdesini bizzat sunup sunmadığından başlayarak çok yönlü problemler içeren bu mevzuyu sınırları fazla aşmadan değerlendirmeye çalışacağız.

Latîfi, eserinde *Leylâ vü Mecnûn*'dan bazı beyitler aktarmakla yetinir. Âşık Çelebi, Sultan Süleymân'ın Bağdat'a geldiğinde Fuzûlî'nin sultana, vezir İbrâhîm Paşa'ya ve Kadrî Efendi'ye kasîdeler sunduğunu⁹¹ söyler.⁹² Kınalızâde Hasan Çelebi de bu konuda diğerlerine katılır ve diğer tezkirecilerden fazla olarak şairin bu kasîdeler karşılığında birçok caize ve hediyeler aldığını⁹³ ifade eder.⁹⁴ Hatta Fuzûlî'ye padişah tarafından verilen caize ve hediyeleri, şairin yaşadığı bölgeye uygun bir metaforla "padişahın bahşîş ve ihsan Fırat'ının Fuzûlî'nin can ve gönül bahçesinin çemenliğini yeşillendirmesi" şeklinde ifade eder: "...hâkan-ı mesfûra

91 Burada ihmal edilen bir hususa dikkat çekelim. Bir devlet büyüğüne, hele bir padişaha kasîde sunulması her zaman fizikî olarak gerçekleşen bir hadise değildir. Birinin namına yazılan kasîde ona bizzat takdim edilmemiş olsa da "takdim" olarak kabul edilmiştir.

92 Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-şuarâ: İnceleme-Tenkitledi Metin*, haz. Filiz Kılıç (İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2010), 3:1199.

93 Diğer hiçbir kaynaktan yer almayan ama Kınalızâde'nin mübalağalı üslûbuna uygun bu bilginin, müellifin *Meşâ'irü's-şuarâ*'daki notu yanlış anlamasıyla ilgili olabileceğini düşünüyoruz. Zira Âşık Çelebi "Fuzûlî" maddesinde aynı metaforu padişahın Bağdat'a gelişi için kullanır ve hemen ardından bu caize meselesini zikreder: "Sultân Süleymân Bağdâd'a şeref-i nüzûl buyurup cüy-ı dil-cüy-ı Dicle vü Fırat şeker-mâye-i lu'âbi ile reşk-i âb-ı hayât ve havâli-i Dârü's-selâm-ı Bağdâd hıyâm-ı zafer-hitâmıyla gayret-i cennât olduğda Fuzûlî rikâb-ı pâdişâhiye ve meclis-i İbrâhîm Paşa-yı vezâret-penâhiye kâşîdeler virüp..."

94 Kınalı-zade Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-şuarâ*, haz. İbrahim Kutluk (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989), 2:760.

dağı kaşide virdükde niçe cevâ'iz ü 'atıyyâtına mazhar ve çemenzâr-ı dil ü cānı Furât-ı şılât u ihsām ile muhazzar olmuş idi.”⁹⁵

Fuzûlî'nin hem çağdaşı hem hemşehrisi hem de onu şahsen ve yakından tanıyan tezkire müellifi Ahdî'nin *Gülşen-i Şuarâ*'sında eserin yazılış sebebiyle ilgili bir şey söylenmez ve “eş'âr-ı Türkîsi maqbûl-i zurafâ-yı Rûm olmuşdur”⁹⁶ sözü dışında Anadolu şairleriyle yahut padişahla bir temasından söz edilmez.

Fuzûlî'nin yaşadığı yörelerde ömür süren bir başka tezkire müellifi Sâdikî-i Kitâbdâr'ın 1006'da (1607-8) yazdığı *Mecma'u'l-Havâss*'inde Fuzûlî'nin Anadolu şairleriyle bir ilişkisinden söz edilmediği gibi Kanunî Bağdat'a girdiğinde Fuzûlî'nin Hille'de bulunduğu kaydedilmesi, şaire dair diğer kaynaklarda bulunmayan bir bilgi olarak dikkat çeker.⁹⁷

Gelibolulu Âlî ise seleflerindeki kasîde sunma ve caize alma⁹⁸ konusuna ek olarak sonradan ileri sürülen iddiaların temel dayanağı da olacak olan “ve merhûm Hıyâlî Beg'le ülfet ü şoĸbet idüp nice mu'aşeretler kıldı”⁹⁹ bilgisini verir.

1925'te yazdığı ve Fuzûlî'nin Şîî olmadığı tezi üzerine oluşturduğu monografisinde *Leylâ vü Mecnûn* için çok geniş yer ayıran Süleyman Nazif, metinden yaptığı alıntılarını naklederken “Rûm” kelimesinin manası üzerine düştüğü notta Gelibolulu Âlî'ye atfen şairin –söz konusu mecliste bulunanlardan biri olduğu sonradan çokça yazılıp çizilecek olan– Hayâlî Bey'le olan yakınlığından söz eder. Süleyman Nazif'in bu “zurefâ-yı hutta-i Rûm” arasında Hayâlî'nin de bulunduğu ima etmesi, bu iddianın ilk olarak ifade edilmesi bakımından önemlidir:

95 Fuzûlî'nin yazdığı kasîdeler karşılığında caize alması hele Kınalızâde'nin yazdığı gibi onun “kurak bahçesini yeşertecek kadar nimetlenmesi” doğru ise *Şikâyetnâme* adıyla bilinen mektubunda kendisine vakfedilenin hepsinin “atabe-i âliyeden” günlük dokuz akçe olduğu hatta onu da bir türlü alamadığından yakınması (Karahân, *Fuzûlî'nin Mektupları*, 33) yalan olmalıdır.

96 Süleyman Solmaz, *Ahdî ve Gülşen-i Şuarâ'sı: İnceleme-Metin* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2005), 460. *Leylâ vü Mecnûn*'un sebep-i telifinde de “zurefâ-yı Rûm” ibaresi geçmesine nazaran Ahdî'nin bunu bir bilgi olmaktan ziyade oradan istifadeyle söylediği düşünülebilir.

97 “İbrâhîm Hân hîdmetide Bağdâdğa barup Hân-ı merhûm Sulţân Süleymân-ı h'ândgârdın hezîmet kılup 'Irâkğa kilgende mevlânâ-yı müşârun ileyh Hille'de mutavaţţın bolurlar.” M. Oğuzhan Kuşoĸlu, “Sâdikî-i Kitâbdâr'ın *Mecma'u'l-havâs* Adlı Eseri: İnceleme-Metin-Dizin” (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2012), 245-246.

98 Caize aldığı kaydının Âlî'den önce sadece Kınalızâde'de olduğunu hatırlatalım.

99 Mustafa İsen, *Künhü'l-ahbâr'ın Tezkire Kısmı* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 1994), 255.

Garb Türklerine diğer Türkler "Rûm Türkü" ve "Rûmî" ıtlâk ederler: Celâlüddîn-i Rûmî, Eşref-i Rûmî gibi. Fuzûlî Osmânî şâirlerin ve bilhassa İstanbulluların mazhar olduğu nâz u naîme bi-hakkın gıpta ve onların muvâcehe-i refâh u huzûrunda kendi metrûkiyet ve hürmânından mütevellid merâretleri daha çok hissetmiştir. Bu şâirlerin bir kısmını eserleriyle, Hayâlî Bey gibi o zamanın en büyük şâiri addedilen bazı zevâtı ise şahsen tanımış ve –Müverrih Âlî'nin dediği gibi– ülfet ü sohbet ve nice günler muâşeret kılmıştır.¹⁰⁰

Tahir Olgun, Fuzûlî'den önce yazılan *Leylâ vü Mecnûn*'lar konusunu ve Anadolu zariflerinin kimler olabileceğini iki mesele olarak ilk defa tespit eder ve bunlara dair kanaatini şu sonuçla ortaya koyar: "Şu uzun yazılanlardan anlaşılmuştur ki Leylâ ve Mecnun'un yazılmasına sebep, Rum şâirlerinin Fuzûlî'ye ettikleri tekliftir. İhtimal ki o şâirler de Hayâlî ile Yahya Bey'dir."¹⁰¹

Olgun aynı yıl Fuzûlî'ye dair iki makale daha yayımlar. Bunların birinde "Hülasa daha araştırılacak olsa daha çok bulunacak bu gibi vesikalar [vesikalar ile kastettiği eserin kim adına yazıldığı konusudur (MFK)] dolayısı ile ben 'Leylâ Mecnun manzumesi Hayâlî ve Yahya Beylerin teşviki ile yazılmış, Üveys Paşa namına ithaf edilmiştir' diyorum" der.¹⁰² Diğer makalesinde neden Hayâlî ve Yahyâ Bey olduğunun delillendirmeye çalışır:¹⁰³

Bunların Fuzûlî ile görüşmüş olmalarının en büyük delili evvela meslekaş olmaları, saniyen Iraklı şâirin meşhur Su Kasidesi'ne birer nazire yazmalarındır.¹⁰⁴ Fuzûlî ile Bağdat'ta görüştüklerine şüphe etmediğim bu iki şâirin, değerini herkesten iyi anladıkları

100 M. Fatih Köksal ve Mehmet Uzun, *Süleyman Nazif– Fuzûlî Hayatı ve Eserleri* (İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2015), 110.

101 Olgun, "Fuzulî (Leylâ ve Mecnun)u Niçin Yazmıştı?" 41.

102 Tahir Olgun, "Fuzulî (Leylâ ve Mecnun)u Kimin Adına Yazmıştı?" *Edebiyat Tarihimizde Araştırmalar I: Fuzûliye Dair* (İstanbul: Selamet Basımevi, 1936), 49.

103 Tahir Olgun, "Fuzulî'nin Üç Eserine Dâir," *Edebiyat Tarihimizde Araştırmalar I: Fuzûliye Dair* (İstanbul: Selamet Basımevi, 1936), 59.

104 Her iki şâirin de "su" redifi birer gazeli bulunduğu doğrudur. Ancak bu redifte ve aynı vezindeki ilk şiir Fuzûlî'ye ait olmadığı gibi (Bu konuda bkz. Tahir Üzgör, "Su Redifi Şiirler ve Fuzûlî'nin Su Kasidesi'nin Kompozisyonuna Dair," *İlmî Araştırmalar*, s. 9 (2000): 230-248) bu şiirlerin Fuzûlî'ye nazire olduğunu ispat edecek bir delil de yoktur. Kaldı ki bu gazellerin şairlerce ne zaman yazıldığını yani şiir önceliği bakımından kimin selef kimin halef olduğunu bilmiyoruz. Özellikle gelenekte bir kasideye gazelle cevap vermenin yaygın olmadığı hesaba katıldığında böyle bir ihtimal daha da zayıflar. Kaldı ki bir şâirin başka bir şâirin şiirini tanzir etmesi onunla görüştüğü anlamına gelmez.

üstada böyle bir teklifte bulunmalarına pek ziyade ihtimal veriyorum. Hatta aksi ispat edilinceye kadar “Leylâ Mecnun’un yazılmasını Fuzûlî’ye teklif eden Yahya ve Hayâlî Beylerdir” diyorum.

Tahir Olgun’un, kendisi her ne kadar “delil” dese de hayal gücü, tasavvur ve karinelere dayanarak oluşan bu ısrarcı tahmini, ileride konuya dair serdedilecek görüşler üzerinde hayli etkili olacaktır.

Eğer arada görmediğimiz başkaları yoksa, ilk defa Olgun tarafından ileri sürülen ve yaklaşık yarım asırdır üstü örtülü duran, eserin Hayâlî ve Yahyâ Bey’in teşvikiyle yazıldığı iddiası Hüseyin Ayan’ın¹⁰⁵ *Leylâ vü Mecnûn* neşrindeki “Fuzûlî (ö. 963/1556), *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisini, Kanûnî’nin Bağdat seferine katılan Taşlıcalı Yahyâ Bey (ö. 1582) ve Hayâlî Bey (ö. 1557)’in teşvikiyle yazmıştır” cümlesiyle yeniden gün yüzüne çıkar.

İskender Pala, *TDV İslâm Ansiklopedisi*’ne yazdığı “Leylâ vü Mecnûn” maddesinde malum meclise iki şair daha ekler:¹⁰⁶

Fuzûlî, eserinin yazılış sebebini anlatırken İstanbullu birtakım şairlerin kendisinden bir Leylâ ve Mecnûn hikâyesi yazmasını istediklerinde bunu bir imtihan olarak kabul ettiğini ve eserini kısa zamanda yazıp bitirdiğini söyler.¹⁰⁷ Fuzûlî’nin bahsettiği şairler Kanûnî’nin Bağdat seferine katılan Taşlıcalı Yahyâ Bey, Hayâlî Bey, Celâlzâde Mustafa Çelebi ve Üsküdarlı Aşkı’dır.¹⁰⁸

Özellikle son yirmi yılda yapılan türlü çalışmalarda, bahis konusu mecliste eserin Yahyâ Bey ve Hayâlî Bey’in de bulunduğu yahut eserin onların teşvikleriyle yazıldığı bilgisi sorgulanmadan tekrar edilegelmiş ve genel bir kabul görmüştür. Bu konuyu ciddiyetle sorgulayan Mehmed Çavuşoğlu,¹⁰⁹ bu iki şairin Fuzûlî’yle görüştiklerine dair Köprülü’nün “o devir kaynaklarında kayıtlıdır” demesine rağmen bu kaynakları belirtmediğini, keza Karahan’ın da birtakım belgelerden bahsettiği ve “sırası gelince yazacağız” dediğini ancak sırası geldiğinde de “Fuzûlî’nin bâzı imâları ve bâzı tarihî vesikalar, şairimizin Osmanlı şâirleri (Rûm zarîfleri) ile münasebet tesis ettiğini göstermektedir” dediğini; bu konuda göster-

105 Ayan, *Fuzûlî – Leylâ vü Mecnûn*, 9.

106 Pala, “Leylâ vü Mecnûn,” 162.

107 Mesnevînin herhangi bir yerinde kısa zamanda bitirildiğine dair lafzi veya zımnî bir ifade yoktur.

108 Amasyalı Hızrî (16. yy.), Şânî (ö. 1535?) gibi sefere katılan başka şairler de vardır.

109 Çavuşoğlu, “Fuzûlî ve Anadolu Şâirleri,” 63.

diği yegâne vesikanın Bağdat'ın fethinden 7-8 yıl sonra doğan Âlî'nin Hayâlî Bey ile Fuzûlî yakınlığına dair ifadesi olduğunu kaydeder. Devamında bir vesikaya dayanmayan böyle bir şeyin ancak "tahayyül" edilebileceğini belirttiikten sonra bu hususa "Böyle demekle Fuzûlî'nin bu iki şairle ve o sırada orduda bulunan diğer şâirlerle görüşmediğini iddia ediyor değilim. Elimizde vesikalar yok; karîneler ve o karîneleri destekleyen deliller var" sözleriyle nokta koyar.

Bu rivayet, Fuzûlî'ye dair çalışan akademisyenlerce muhtelif dozlarda kabul edilmiş görünmektedir. Mesela Mahmut Kaplan "Şair bu eseri Hayali Bey ve Taşlıcalı Yahyâ'nın teşvikleri üzerine kaleme almış ve Üveys Paşa'ya sunmuş-tur";¹¹⁰ Gencay Zavotçu, "Bağdat'ta Fuzûlî ile şiir meclislerinde bir araya gelen Hayali ile Yahya Beyler, ondan bir *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisi yazması isteğinde bulunurlar"¹¹¹ derken Namık Açıköz'e göre Fuzûlî bunu bizzat "eserinde" zikreder: "Fuzûlî *Leylâ ile Mecnun* yazmaya, 1534 yılında Kanuni Sultan Süleyman ile beraber Bağdat'a gelen Taşlıcalı Yahya ve Hayali Beylerin teşviki ile karar verdiğini eserinde belirtir."¹¹²

Açıköz gibi *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*'nün "Fuzûlî" maddesini yazan Muhsin Macit'e göre de Fuzûlî önsözde eserini Hayâlî Bey ve Taşlıcalı Yahyâ'nın teşvikiyle kaleme aldığını söyler:

Osmanlı ordusuyla birlikte Bağdat'a gelen şairlerden Hayali ve Taşlıcalı Yahya ile tanışmasına vesile olmuştur. *Leylâ ve Mecnûn* mesnevisinin önsözünde anlattığına göre şairin, bu eserini adı geçen iki şairin teşvikiyle kaleme aldığını söylemesi bu buluşmayı önemsedğini gösterir.¹¹³

Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü'nde "Leylâ vü Mecnûn (Fuzûlî)" maddesini yazan Ayşe Yıldız da Taşlıcalı Yahyâ ve Hayâlî Bey adlarının eserini sebep-i telifinde geçtiğini yazar:

Fuzûlî mesnevinin sebep-i telif kısmında, Kanûnî'nin Bağdat seferi sırasında tertip edilen, aralarında Hayâlî Bey (ö. 964-65/1557) ve Yahyâ Bey'in (ö. 995-96/1582) de olduğu, Osmanlı şairlerinin ve şiirden anlayan kişilerin bulunduğu bir meclisten bahseder.

110 Kaplan, *Fuzûlî*, 9.

111 Gencay Zavotçu, "Hayâlî ve Yahyâ Bey'in Gazellerinde Fuzûlî Etkisi," *İlmî Araştırmalar*, s. 18 (2004): 126.

112 Namık Açıköz, *Fuzûlî* (İstanbul: Timaş Yayınları, 1998), 21.

113 Muhsin Macit, "Fuzûlî," *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, 2013, <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/fuzuli-ımbir> (erişim 13.05.2024). Madde 2020 yılında güncellenmiştir.

Bu mecliste Osmanlı şairleri Leyla ve Mecnun konulu Farsça mesnevilerin sayıca fazla olmasına rağmen Türkçede bulunmadığından bahsederek Fuzûlî'den bu konuda bir mesnevi yazmasını isterler.¹¹⁴

Fuzûlî, eserinde bu iki şairin adlarını anmak şöyle dursun ima dahi etmediği hâlde bu bilgi öylesine kabullenilmiştir ki, mesela üç akademisyen müşterek yazdıkları makalelerinde, çalışmalarına sebep-i teliften aktardıkları bazı beyitler de bulunduğu hâlde şöyle demişlerdir:

Eserinin, Kanûnî'nin Bağdat seferi sırasında tanıştığı Taşlıcahı Yahyâ (ö. 990/1582) ve Hayâlî Bey'in (ö. 964/1556-57) teşviki ile yazıldığını (942/1535'te) mesnevisinde ('Bu sebep-i nazm-ı kitâbdır ve bâis-i irtikâb-ı azâbdır' başlıklı bölüm) şöyle nakleder.¹¹⁵

Fuzûlî'nin Sultan Süleymân'la birlikte Bağdat'a gelen Yahyâ Bey ve Hayâlî Bey'le görüştüğüne dair ne iki şairle ne Fuzûlî'yle ilgili temel kaynaklarda bir bilgi ne de bu üç şairin eserlerinde buna bir işaret veya ima vardır. Böyle bir görüşmenin gerçekte olup olmadığını bilmiyoruz. Bütün hikâyenin Gelibolulu Âlî'nin, Fuzûlî ile Hayâlî Bey'in pek çok sohbetler edip ve işret meclislerinde buldukları yolundaki cümlelerine dayandığını söyleyebiliriz. Hatta Fuzûlî'nin "*Geldi burc-ı evliyâyâ pâdişâh-ı nâmâdâr*" mısraının da bulunduğu kasîdesini padişaha bizzat sunduğuna dair de elde bir belge yahut bilgi yoktur. *Mecma' u'l-havâs'* taki padişahın Bağdat'a girdiğinde Fuzûlî'nin Hille'de bulunduğu dair bilgisini hatırlattıktan sonra metinler üzerinden gidildiğinde de padişah-Fuzûlî görüşmesinin olmadığını destekleyen çokça işaret olduğunu söylemek gerekir.

Leylâ vü Mecnûn'un girişinde Sultan Süleymân övgüsünde yazdığı beyitlerde¹¹⁶ padişahın uzak olduğundan, dergâhında kabul görmediğinden –sakiye hitap ederek– açıkça şikâyet eder:

Hem-demligüm eyle 'âr kıлма

Menden nefret şî'âr kıлма

"Arkadaşım ol, [bundan] utanma! Benden nefret etmeyi kendine iş belleme!"

114 Ayşe Yıldız, "Leylâ vü Mecnûn (Fuzûlî)," *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/leyla-vu-mecnun-fuzuli> (erişim 23.06.2024).

115 Kadriye Yılmaz, Emine Candan Diri, Hatice Gezer, "Fuzûlî'nin Leylâ vü Mecnûn'unda Anlatı Düzlemleri," *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 42 (2017): 114.

116 Onan, *Fuzulî – Leylâ ile Mecnun*, 38-39.

Olsaydı menüm sözümde bir hâl
Elbette olurdum ehl-i ikbâl
"Eğer benim sözümde bir kudret olsaydı elbette ikbal sahiplerinden olurdum."

Müstevcib-i 'izz ü câh olurdum
Şâyeste-i bârgâh olurdum
"Değer görür, yüksek makamlara uygun bulunur, padişah dergâhına layık olurdum."

Makbûl düşerdüm âstâna
Manzûr-ı şehenşeh-i zamâna
"Eşiğinde makbul olur, cihan padişahlarının şahu tarafından görülürdüm."

Keza *Türkçe Dîvân*'ında Kanunî için yazdığı kasîdelerin birinde hükümdar nezdinde itibarı olmadığından şöyle yakınır:¹¹⁷

Gerçi yoludur i'tibârûn medhîn it izhâr kim
'Âdet-i devr-i zamândur hâre olmak bâr gül
"Her ne kadar [onun gözünde] bir değer olsa da onu öv ki, güle dikenin yük olması zamane geleneğidir."

Bir başka kasîdesinde "devlet"e (mutluluğa) seslenerek yazdıklarını sunma imkânı bulamadığını söyleyen şair ondan eğer fırsat bulursa padişaha bu övgülerini iletmesini ister. Padişahın kendisinden habersiz olsa da umudunu hep diri tuttuğunu söyler ve hemen ardından da artık bu özlem ve bekleyiş acısının sona ermesi için dua eder:¹¹⁸

Bi'llah ey devlet ki dergâhında mahremsen anuñ
Düşse fırsat hâlüm ol dergâha 'arz it zinhâr
"Ey mutluluk! Onun dergâhında mahremsin. Eğer fırsat düşerse Allah için hâlimi ona açıkla!"

Çılmışam tertîb¹¹⁹ şahn-ı şıdkâ biñ dürr-i şenâ
Bulmazam ruşat ki dergâha kılam bir bir nişâr
"Doğruluk yerine binlerce övgü incisi dizmişim [ama] onları dergâhına bir bir saçmak için izin alamıyorum."

117 Kılınç, *Fuzûlî Dîvânı*, 231.

118 Kılınç, *Fuzûlî Dîvânı*, 243.

119 Kılınç, *Fuzûlî Dîvânı*, 243: "tertîb-i".

Menden ol ğāyib āna men rüz u şeb ehl-i du'ā

Menden ol fāriğ āna men muttaşıl ümmîd-vār

“O benden habersiz, ben ona gece gündüz dua edenlerdenim. O benden vazgeçmiş, ben ondan daima ümitliyim.”

Yā Rab olmaz mı ola āhîr bu derd-i iştîyāk

Yā Rab olmaz mı ola zā'il bu renc-i intizār

“Ey Allah'ım! Bu özlem derdi son bulmaz, bu bekleme eziyeti yok olmaz mı?”

Öyle anlaşılıyor ki Fuzûlî, kudûmüne kasîde yazdığı Kanunî'den ilgi ve iltifat görmemiş, muhtemelen hiç görüşmemiştir. Padişahın ona mesafe koymasının sebebine dair farklı şeyler söylenebilirse de esas gerekçenin babasının büyük mücadelelere giriştiği Şah İsmâîl'e eser ithaf etmesi, methiye yazması; esas olarak da mezhebiyle ilgili olduğu rahatlıkla söylenebilir. Değilse şair olmak hasebiyle meslektaş da olduğu hükümdarın bu güçlü şairi himaye etmemesi hatta bizzat yanında –kendisinin de gitmek için can attığı– İstanbul'a götürmemesi için hiçbir sebep yoktur. Şairin padişahla görüşüp görüşmediğinin konumuzla ilgisi, Hayâlî ve Yahyâ Beylerin Fuzûlî'nin muhayyel meclisinde bulunup bulunmadıklarına dair de bir karine olması dolayısıyladır. Zira padişahın ilgi göstermediği bir şairle yanında getirdiği şairlerin –Gelibolulu Âlî kavlince “nice günler”– sohbetler edip onunla meclisler kurması akla uygun değildir.

Muhayyelden Muhtemele, Muhtemelden Müdellele...

Peki Fuzûlî eserinde bu isimleri zikretmiyor ve böyle bir bilgi hiçbir eski kaynakta geçmiyorsa ona *Leylâ ve Mecnûn* hikâyesini yazmayı teklif edenlerin Taşlıcalı Yahyâ ve Hayâlî Beyler olduğu bilgisi nereden geliyor?

Ulaştığımız tespite göre bu bahis ilk defa Tahir Olgun'un 1936 yılında yayımladığı *Fuzûlî'ye Dair* başlıklı kitapta geçmektedir.¹²⁰ Adı geçen kitaptaki “Fuzuli (Leyla ve Mecnun)u Niçin Yazmıştı?” başlıklı yazıda Olgun, *Leylâ vü Mecnun*'un sebep-i telifinde yazılanları merkeze alarak hayalî bir yerde hayalî bir meclis kurar ve bahis konusu teklifi Fuzûlî'ye Bağdat seferine Kanunî ile birlikte gelen Hayâlî ve Yahyâ Bey'e yaptırır. Fuzûlî'nin Şîi olmadığı propagandasını da içeren, “Hicretin 941'inci yılı idi ki Osmanlı hükümdarı Kanunî Süleyman

¹²⁰ Olgun aslında bu üç makaleyi yine 1936 yılı içinde aylık çıkan *Yücel* dergisinde yayımlamış; sonradan başka birkaç makalesiyle birlikte aynı yıl kitap olarak çıkarılmıştır: Tahir Olgun, *Edebiyat Tarihimizde Araştırmalar I: Fuzûliye Dair* (İstanbul: Selamet Basımevi, 1936).

Bağdat şehrine girmişti..." sözleriyle başlayan ve 10 sayfa kadar süren bu kurguya göre¹²¹ Bağdat halkı padişahı coşkuyla karşıladığı gibi âlim ve şairler de mensur-manzum sözleriyle bu girişi kutlamışlardı. Bunlar arasında Fuzûlî de vardı. Daha önce Şah İsmâîl'e yaranmak için *Beng ü Bâde*'yi yazan şair, o eserinde mağlup gösterdiği II. Bâyezîd'i şimdi göklere çıkarıyordu. Bu kadar kalem oynatmasının karşılığı kendisine 9 akçe bağlanmış ancak o da verilmemişti (Bu noktadan sonra uzun uzun Fuzûlî'nin *Leylâ vü Mecnûn*'daki kendisine iltifat edilmediğine dair yakınmalarına yer verilir).

Şat ırmağı kenarındaki hurmalıkların birinin koyu gölgesi altında bir meclis kurulmuştu. Bu meclisin baş köşesine oturanların biri Bağdatlıların Rûmî dedikleri Osmanlı kılığında, diğeri de yeniçeri zabiti kıyafetinde idi. Bir üçüncüsü ise Bağdat elbiseli biri idi. Onun ziyafet sahibi, diğerlerinin misafir oldukları belliydi. Tabii ki Bağdatlı kıyafetli Fuzûlî, diğerleri Yahyâ ve Hayâlî Bey'dir. Fuzûlî meşhur *Su Kasîdesi*'ni okur. Onlar överler, Fuzûlî mahcubiyet duyar. Önce Hayâlî ve –onu daima kıskanan– Yahyâ Bey bu kasîdeye nazire olarak "su" redifli birer gazel yazarlar ve –ikinci kez kurulan bir başka mecliste– bu gazelleri Fuzûlî'ye okurlar. Fuzûlî, Hayâlî'yi takdir eder; Hayâlî'ninki kadar beğenirse de Yahyâ'yı da alkışlar.

Konuşma sırasında *Bağdat Kasîdesi*'nin adı geçince bu nefis şiiri şairinin ağzından duymak isterler. Fuzûlî'nin okuduğu bir beyit¹²² üzerine bu beyti söyleyebilen birine Şîu denemeyeceğini birbirlerine bakışlarıyla anlatırlar. Fuzûlî; *Sahn-ı sahrâsında bin Leylâ vü Mecnûn cilveger / Kûhsârı üzre bin Ferhâd u Şîrîn bâdehâr*¹²³ beytini okuyunca okuyuşunu keserler. Türkçede Leylâ ve Mecnun hikâyesi muktedir bir kalemlle yazılmadığı için öyle bir eser kaleme almasını Fuzûlî'den rica ederler. O yapamayacağını söyler ancak ısrar ederler. Nihayet ondan söz alıp konaklarına çekilirler.

Olgun hemen bu satırların ardından; "Şu naklettiğim konuşmaların hayali olduğunu saklamaya lüzum yok. Öyle olmakla beraber büsbütün de uydurma değildir" dese de yukarıdaki bazı alıntılar, bu "muhayyel" senaryonun zamanla yayıldığı, özellikle Hüseyin Ayan'ın 1981 yılındaki *Leylâ vü Mecnûn* neşrinin

121 Olgun, *Edebiyat Tarihimizde Araştırmalar I*, 28-38.

122 "Bunda olmuş münteşir feyzi İmâm-ı A'zamın / Bunda olmuş behre-i ilm-i şerî'at intişâr."

123 "Onun çölünde binlerce Leyla ile Mecnun dolaşır; dağında binlerce Ferhat ve Şîrin şarap içer."

başında bunu bir ihtimal olmaktan çıkarıp tarihî ve “müdellet” bir bilgi gibi takdim etmesinden sonra da genel kabul hâline geldiği görülmektedir.¹²⁴

Bu seyir, Necdet Sakaoğlu'nun da gözünden kaçmaz. Elindeki –yukarıda sözü edilen– nüshanın sahih nüsha olduğunu temellendirmek amacıyla yaptığı notlandırmaların birinde şu kaydı düşer:

Tahir Olgun, “Fuzulî Leyla ve Mecnûn Manzumelerini Niçin Yazmıştı?” başlıklı yazısında, Fuzulî ile Taşlıcalı Yahya ve Hayalî Beylerin, Dicle kenarındaki söyleşilerini, sanki izlemiş gibi anlatır! Fuzulî'nin, adı geçenlerle görüştüğüne delil, “su” redifli kasidesine bu iki İstanbul şairinin birer nazire yazmış olmaları gösterilir. Doç. Dr. Hüseyin Ayan, *Fuzulî - Leylâ vü Mecnûn*'da Fuzulî'nin, bu eserini, Taşlıcalı Yahya ve Hayalî Beylerin teşvikiyle yazdığını belirtip dizelerini kanıt gösterir. Bu yakıştırma H. Ayan'ı önceleyenlerce de mütemadiyen tekrarlanmıştır.¹²⁵

“Sebeb-i Te'lîf” Sebeb-i Telif midir?

Burada birbirinden mühim birkaç konu var. İlki, sebeb-i telifin gerçek bir vaka olup olmadığı meselesidir. Eski kitap telif usulünde mensur olsun manzum olsun mukaddime içinde eserin yazılış veya çeviri gerekçesinin açıklandığı “sebeb-i te'lîf” denilen bir bölüm açılması âdettendi. Eseri ve müellifini daha yakından tanımak için okura kayda değer veriler sunan bu bölüm mesnevîlerde, özellikle de aşk mesnevîlerinde ortak gerekçelerle karşımıza çıkar ve çoğunlukla da muhayyeldir. Şaire böyle bir eser yazması ya rüyasına giren biri tarafından ya bir dost meclisinde yârânı tarafından teklif edilmiş ya da hatiften gelen bir sesle (İlahî) yönlendirilmiştir. Muhayyel veya kurgusal diyebileceğimiz grup içine dâhil olabilecek daha az görülen başka sebepler de vardır. Bunlar en büyük öbeği oluştururken ikinci bir öbeği de telif sebebi gerçek olan eserler oluşturur. Şaire eseri yazmasını bir devlet büyüğü veya şairin hocası, şeyhi vb. gerçek biri tarafından teklif edilmesi, harcî bir sebebe bağlı olmaksızın kendisinin o konuda bir ihtiyaç duyduğu için eserini yazması gibi sebepler de gerçek sebeb-i telifler olarak kabul edilebilir.

124 Bu durumu izah etmek gerçekten zordur. Fuzulî'ye ve eserine bir vesileyle değinen, çalışmasının konusu doğrudan Fuzulî yahut *Leylâ vü Mecnûn* olmayan araştırmacıların asıl kaynağa inmeden aktarma bilgilerle yetinerek bu hataya düşmeleri bir nebze kabul edilebilir de doğrudan Fuzulî ve/veya *Leylâ vü Mecnûn*'u konu edinen yayınlarda bu keyfîlik hoşgörüsü sınırlarını zorlar mahiyettedir. Bunda, günden günde dünyamızı kuşatan dijital bilgi kesafetinin doğurduğu rahatın akademi dünyasını da sarmasının kuşkusuz büyük rolü vardır.

125 Sakaoğlu, “Fuzulî'nin Akkoyunlu Sultan Murad'a,” 342-3.

Leylâ vü Mecnûn'un sebep-i telifi dikkatle incelendiğinde her iki öbeğe de dâhil edilebilecek unsurlar bulmak mümkündür. Her konuya hâkim, bilgili, dikkatli, söz ehli Anadolu âriflerinin de yer aldığı bir meclis/toplantı söz konusudur. Söz konusu meclisteki bu kişiler –Anadolu'daki mesnevî şairleri– Şeyhî, Ahmedî, Celîlî ve Nizâmî'den övgüyle bahsettikten sonra *Leylâ ve Mecnûn* hikâyesinin Farsçada çok işlendiği hâlde Türk diliyle yazılmış bir örneğinin bulunmadığını söyleyerek kendisinden Türkçe *Leylâ vü Mecnûn* yazmak suretiyle "eskimiş bu bostana yeni bir can vermesini" isterler. Olay bu hâliyle gerçek sebep-i telif gibi görünse de teklif edenlerin adlarının belirtilmemesi muhayyele yaklaşıttır.

Şair sakiye seslendiği ve doğrudan konuyla ilgili olmayan dört beyitten sonra söz konusu bölüme;¹²⁶ *Bir gün ki mey-i Süheyl-te'sîr / Virmişdi mizâc-ı pâke tağyîr* beytiyle başlar. Daha başta tesiriyle "temiz mizacımı değiştiren" bir "şarap"tan söz eder. Bu kurguya göre devamında sürekli dolu dolu kadehleri ardı ardına içer ve şarabın verdiği neşe o raddeye gelir ki içki meclisindekiler bütünüyle kendilerinden geçerler. Artık yapmacık davranışlar kapısı örtülür ve gönül sırları ortaya dökülür:¹²⁷

Bir hâdde irişdi neş'e-i cām
Kim kalmadı ehl-i bezme ârām

Esrâr-ı dil oldı âşikārā
Mesdûd oluban der-i müdārā

Yani meclis artık özge bir meclistir ve bundan sonra söyleyecekleri Fuzûlî'nin "gönlünden geçirdikleri"dir. Bize göre yukarıda sözü edilen Anadolu ariflerinin de bulunduğu bir mecliste kendisine bu teklifin getirilmesi, Fuzûlî'nin hüsn-i tahayyülüdür. Esasen gerçek olsaydı tıpkı eski mesnevî şairlerinin adları gibi mecliste bulunan ve kendisine bu teklifi yapan şairlerin adlarını da söylemesine hiçbir şey engel olamazdı. Hatta padişaha yakınlaşma arzusu herkesçe bilinirken Bağdat'a hükümdarın eşliğinde gelen bu şairlerin adlarını anmak onun için bir tür imtiyaz da olurdu. Onu bu isimleri vermekten geri koyan tek gerekçe herhâlde Fuzûlî'nin şiddetle arzu ettiği hâlde böyle bir meclisin gerçekte hiç kurulmamış olmasıdır.

Sebeb-i telifte ne Yahyâ Bey'in ne de Hayâlî Bey'in adı geçer. Fuzûlî'nin adını andığı Anadolu şairleri, önce Şeyhî ve Ahmedî, sonra *Leylâ vü Mecnûn*'unu

126 Onan, *Fuzuli – Leylâ ile Mecnun*, 44.

127 Onan, *Fuzuli – Leylâ ile Mecnun*, 45.

1514'te kaleme alan [Hâmidîzâde] Celîlî (ö. 1569-70) ve [Karamanlı] Nizâmî'dir. Fuzûlî'nin eserini yazdığında hayatta olan tek isim Celîlî'dir. Bu sebab-i telifin muhayyel olduğuna dair ikinci ve daha somut gerekçe, güya kendisine bu eseri yazmasını teklif eden Anadolu zariflerinin Türkçede *Leylâ vü Mecnûn* hikâyesinin yazılmadığını söylemeleridir. Zira –mevzu gereği defalarca söylendiği üzere– anlatıma göre bu Fuzûlî'nin değil kendisine bu eseri yazmasını teklif eden Anadolu'dan gelen kişilerin sözüdür. Şiirin ve sanatın da payitahtı olan İstanbul'dan uzaktaki Fuzûlî'nin bu bilgiden yoksun olması makuldür ama padişahın beraberrinde getirdiği İstanbul şairlerinin *Leylâ vü Mecnûn* hikâyesinin Fuzûlî'den önce de Türkçede pek çok kez yazıldığını bilmemesi düşünülemez. Dolayısıyla bu esasında onların değil, onlara atfen Fuzûlî'nin sözüdür. Zira o devirde “Tatarî” denilen Çağatay Türkçesiyle yazıldığı için Nevâyî'nin 1484 yılında yazdığı eserini saymasak bile Fuzûlî'nin eserini tamamlamasına kadar Türk diliyle 10'dan fazla *Leylâ vü Mecnûn* mesnevîsi yazılmıştır¹²⁸ ve İstanbul'dan gelen bu misafirlerin o kadar eser sahibini bilmemesinin yanı sıra bazı araştırmacıların ileri sürdüğü gibi bedîî bakımdan yetersiz yahut Farsça yazan seleflerinden zayıf buldukları için “yok” demeleri de akla uygun ihtimaller değildir.

Biz Fuzûlî'nin Türkçe bir *Leylâ vü Mecnûn*'un varlığından habersiz olduğu konusunda samimi olduğu kanaatindeyiz. Ancak Nevâyî'nin eserini görmüş olma ihtimalinin de çok yüksek olduğunu belirtmeliyiz. Metinde Fuzûlî'nin kendinden evvel kaleme alınan Türkçe mesnevîlerden habersiz olduğunu destekleyen başka emareler de vardır:¹²⁹

Olsaydı teveccühi münâsib

Tevcîhine çok olurdu râğib

“Eğer ona (bu hikâyeyi yazmaya) yönelmek uygun düşseydi ilgi gösterenleri çok olurdu.”

128 Fuzûlî'den önce Türkçe *Leylâ vü Mecnûn* telif eden şairlerimiz ve eserlerini yazdıkları tarihler şöyledir: Şâhidî (1478), Alî Şîr Nevâyî (1484), Behiştî (1506) Hamdullâh Hamdî (1499), Ahmed-i Rıdvân (1502'den önce), Celîlî (1512), Sevdâyî (1514), Hakîrî (1524). Bkz. Rifat Kütük, “Lârendeli Hamdî'nin *Leylâ vü Mecnûn* Mesnevisi: İnceleme/Metin ve Diğer *Leylâ vü Mecnûn* Mesnevîleriyle Mukayesesi” (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2002), 17-36; Kemal Yavuz, “*Leylâ* ile *Mecnûn* Hikâyesinin Edebiyattaki Yeri,” *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* 2, s. 4 (2005): 60-63. Bunlardan başka nüshası tarafımızdan bulunup yayına hazırlanan Muîdî'nin (yaz. tar. 1523-7 arası) eseri ve henüz bir nüshasına ulaşılamayan Necâtî Bey, Çâkerî ve Abdulkerîmzâde Hayâlî gibi on beşinci yüzyıl şairlerinin *Leylâ vü Mecnûn*'ları da bu listeye eklenebilir.

129 Onan, *Fuzulî – Leylâ ile Mecnun*, 46.

Olsaydı taşarrufında râhât
Çok kâmil aña kılordı râğbet

"Onu yazma işi o kadar rahat olsaydı yetkin pek çok kişi ona (onu yazmaya) ilgi gösterirdi."

Fuzûlî'nin böyle bir mecliste bulunduğu dair elde hiçbir belge, kayıt hatta işaret dahi yoktur. Şair tamamen kendi hayalhanesinde tasavvur ettiği bu sahneyi telif sebebi olarak kurgulamıştır. Esasen edebiyat tarihimiz boyunca mesnevîlerin sebep-i telifleri arasında buna benzer başka eserler de vardır¹³⁰ ve bu tabii bir durumdur. Fuzûlî'nin sebep-i telifte yaptığı kurmacanın bir benzeri tam beş yüz yıl sonra yeniden yapılmış, o kurgu zamanla râğbet görüp tedricen kayda değer bir "ihtimal"e dönüşmüş, tarihî bir gerçeklik olmuş ve nihayet Yahyâ Bey ve Hayâlî Bey *Leylâ vü Mecnûn* metninin içine (!) sokulmuştur.

Sonuç

Şark insanı için öteden beri mazruf zarfa galebe çalmıştır. Eski münevverlerimizin eşyanın içini bütün ayrıntısıyla araştırmaktan en az içi kadar önemli olan dışına bakmaya vakit bulamadıklarını söylemek pek de yanlış olmaz. Mesela tabakat kitaplarında yer alan âlimleri, şeyhleri ve sair eserleri, şahsiyetleri, ilmî ve edebî yönleriyle etraflıca tanırız ama orada anlatılanlarla bir yağlıboya portre oluşturamazsınız. Uzun mudur kısa mıdır, zayıf mıdır şişman mıdır, sakalı bıyığı, kılık kıyafeti nasıldır, bilemezsiniz. Keza erkânname türü bir eserde o tarikatin bütün usul ve adabını detayıyla bulursunuz ama o tekke nasıl bir bina idi, avlusu, duvarları, bahçesi nasıldı; dervişler ne yer ne içerlerdi; günlük hayatları nasıldı; hayatlarını nasıl idame ettirirlerdi gibi sorulara da kolay kolay cevap bulamazsınız. Örnekleri çoğaltmak mümkün. Bu günümüzde de hemen hemen böyledir. Edebiyat tarihlerimizin bu hususlarda meskût olduğundan söz etmiştik. Ali Nihad'ın (Tarlan) doktora tezinde olduğu gibi Süleyman Nazif'in –zamanında çok tartışılan– *Fuzûlî* monografisinde de en uzun yer ayrılan eser *Leylâ vü Mecnûn* olduğu hâlde eserin nüshaları, tamamlandığı tarih, beyit sayısı gibi "maddî" konular mesele edilmez. Bizde hatırat ve seyahat türünün Batı'daki kadar gelişmemesini de bununla ilişkilendirebiliriz. Batı'nın akıl, Doğu'nun ruh eksensiz yaşamasının tabii bir sonucudur bu. Bütün bunların konumuzla yakın

¹³⁰ Bu konuda bkz. Ahmet Kartal, *Doğu'nun Uzun Hikâyesi: Türk edebiyatında Mesnevî* (İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2018), 148.

ilgisi var. Eseri yazdığı tarihi dahi derinlere gömmek Fuzûlî'nin şahsî tasarrufu değildi. Çoğu eserin telif tarihi hatta müellifi asırlar sonra dikkatli araştırmacılar sayesinde ortaya çıkarılmıştır. Sırf müphemiyet veya ketumiyet olsun diye değildir bu. Esas sebep “mahviyet”tir. “Ben” demenin ayıp olduğu bir anlayışın gizemidir.

Ne var ki Fuzûlî'nin aslında çok da karmaşık olmayan bu tamiyesi farklı yorumlara yol açmış, kimi araştırmacılar ve hatta açıkça “tarih” yazmasına rağmen mezbur beyti ya görmezden gelmişler ya da gerçekten –üstelik “tarih” başlığı altında verilen (!)– bu tarihi fark etmemişlerdir. Bu “vahdet” rumuzunun sıfresini çözdüklerini düşünenler de –eğer gerçekten tevafuk değilse– seleflerine atıf yapmaktan imtina etmişler, zımnın “Ben buldum.” demişlerdir.

Tespitlerimizde yanılmamışsak *Leylâ vü Mecnûn*'un yazım tarihine dair ifade edilen hicrî tarihlerden 942 yılı ilk defa Muallim Abdülbaki [Gölpınarlı], 943 yılı ise Hamit Araslı tarafından tespit edilmiştir. Bu tarihin/tarihlerin miladi karşılıklarındaki karmaşa ise bizzat eseri görmeden nakil bilgilerden hareket etmekten kaynaklanmıştır. Değilse hicrî yıl ile miladi yıl arasındaki farktan dolayı ay veya bazen hem ay hem gün bilinmiyorsa her hicrî yılın iki miladi yıla tekabül ettiği, kendisinde bu konularda kalem oynatma yetkisi bulan herkesin malumu olmalıdır. Fuzûlî ve eseri üzerine ciddiyetle eğilen bilim insanlarının hicrî-miladi meselesindeki özensizlikleri, kaynağa inme gereği duymadan nakil bilgilerle yetinen sonraki araştırmacıları da yanıltmıştır.

Bu uzun makalenin ikinci bölümünde ulaşılan sonuçlar ve kanaatlerimiz ise aslında her ara başlığın sonunda ifade edilmiş oldu. Bunca laf kalabalığının sonunda tarafımızdan varılan hükmün;

- a. Fuzûlî'nin sebep-i telifte oluşturduğu meclisin hayal mahsulü olduğu,
- b. Bununla beraber meclistikelerin ağzından söylediği gibi Fuzûlî'nin kendi eserinin –Nevâî hariç– Türk diliyle yazılan ilk örnek olduğunu zannettiği,
- c. Mecliste kendisine bu işi teklif eden Osmanlı zariflerinin Hayâlî ve Yahyâ Bey olduğunun herhangi bir bilgi ya da belgeye dayanmayıp tamamen kurmaca olduğu,
- d. Bu iki şairle veya sefer için İstanbul'dan gelen başka şairlerle Fuzûlî'nin görüştüğüne dair de –Âlî'deki bir not dışında– bir belge bulunmadığı için bunun şimdilik sadece “ihtimal” olduğu fark edilmiştir.

Bunlara ilave olarak Levend'in, Hamdî ve Celîlî'nin eserlerinin Fuzûlî'nin kaynaklarından olduğu doğrultusunda, sonradan başkalarınca da tekrarlanan görüşünün doğru olmadığı, Fuzûlî gibi Hamdî'nin de temel kaynaklarından birinin Hâtîfî'nin Farsça eseri olduğu da bu çalışmayla ortaya çıkmış oldu.

Son olarak Fuzûlî'nin kendinden evvel yazılan Türkçe *Leylâ vü Mecnûn*'lardan habersiz olmasını neredeyse imkânsız gören hatta onu bu yüzden yalancılık töhmeti altında bırakan kalem sahiplerine şaşırduğımızı da ifade edelim. Eser üzerine çalışmalar yapan kimi günümüz araştırmacılarımızın dahi Fuzûlî'den başka ancak Nevâyî, Celîlî ve Sevdâyî'nin *Leylâ vü Mecnûn*'larının varlığından söz edebildiklerini düşünenecek olursak eserini beş yüz elli yıl önce veren Fuzûlî'den üstelik uzak bir coğrafyada kaleme alınan bu mesnevîleri bilmesini beklemek galiba hakşinaslık olmaz.

Kaynaklar

- Abdulhalîm Memdûh. *Târîh-i Edebiyât-ı Osmâniyye*. İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1306 [1889].
- Açıkgöz, Namık. *Fuzûlî*. İstanbul: Timaş Yayınları, 1998.
- Akar, Metin. "Fuzûlî'nin Leylî vü Mecnûn'u Üzerine Düşünceler." *BİR*, s. 3 (1996): 165-171.
- Akkuş, Yasemin. "Nizâmî ve Fuzûlî'nin Leylî vü Mecnûn'unda 'Nevfel' ve 'Nevfel'li Sahnelerin Mukâyesesi." *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, s. 8 (2012): 1-20.
- Aliyev, Sabir. *Məhəmməd Füzuli Leyli və Məcnun* [Nəsr variantı]. elmi red.: Ə. Səfərli, V. Feyzullayeva. Bakı: Maarif, 1991.
- Araslı, Hamit. *Füzuli, Məhəmməd. Əsərləri Beş Cildə*. Bakı: AzSSR EA, 1958.
- _____. "Leyli ve Mecnun Hakkında." *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* (1958): 17-39.
- _____. *Məhəmməd Füzuli Leyli və Məcnun*. Bakı: Gənclik, 1977.
- _____. *Məhəmməd Füzuli Leyli və Məcnun*. Bakı: Gənclik, 1993.
- _____. *Məhəmməd Füzuli, Əsərləri*, VI c. Bakı: Şerq-Qərb, 2005.
- Araslı, Nüşabə; Əlmira Qasımova. *Məhəmməd Füzuli, Əsərləri, İki Cildlik*. c. II. Bakı: Azərbaycan Ensiklopediyası Nəşriyyat-Poliqrafiya Birliyi, 1995.
- Âşık Çelebi. *Meşâ'irü's-su'arâ: İnceleme-Tenkitli Metin*. Hazırlayan Filiz Kılıç. c. 3. İstanbul: İstanbul Araştırma Enstitüsü Yayını, 2010.
- Averbek, Güler. *Hamdullah Hamdî – Leylâ vü Mecnûn*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2020.
- Ayan, Hüseyin. *Fuzûlî: Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Bazı Şiirlerinin Açıklamaları*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1972.
- _____. *Fuzûlî – Leylâ vü Mecnûn*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1981.
- _____. *Fuzûlî: Hayatı, Sanatı, Eserleri*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1996.
- Babayeva, Ayna. *Məhəmməd Füzuli Leyli və Məcnun: Elmi Tənqidi Mətn*. red. Hacı M. Əliyev. Bakı: Şerq-Qərb, 1996.
- Banarlı, Nihad. Sami. *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Yedigün Neşriyat, 1948.
- _____. *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*. c. 1 İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971.
- Bilgin, Azmi; Kılınç, Abdülhakim. *Füzuli – Leyla ve Mecnun*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2019.
- Çavuşoğlu, Mehmed. "Fuzûlî ve Anadolu Şâirleri." *Osmanlı Araştırmaları*, s. 25 (2005): 57-66.
- Doğan, Muhammed Nur. *Fuzûlî – Leylâ ve Mecnûn*. İstanbul: Çantay Kitabevi, 1996.

- _____. *Fuzûlî: Hayatı, Sanatı, Eserleri*. İstanbul: Boğaziçi Kitabevi, 1998.
- _____. *Fuzûlî – Leylâ ve Mecnûn: Metin, Düzyazıya Çeviri, Notlar ve Açıklamalar*. İstanbul: YKY, 2000.
- Gibb, E. J. W. *A History of Ottoman Poetry*. vol. 3. London: Luzac & Co., 1904.
- Hacıeminoğlu, Necmettin. *Fuzûlî*. İstanbul: Cönk Yayınları, 1984.
- Hâtîfî (yz. a). *Leylâ vü Mecnûn*. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi FY. 420.
- _____. (yz. b). *Leylâ vü Mecnûn*. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi FY. 116.
- Huri, Sofi. “Leyla and Mejnun by Fuzuli.” *Fuzûlî ve Leylâ ve Mecnun (İngilizce Tercümesi)*, 138-236. İstanbul: UNESCO Milli Komisyonu Yayını, 1959.
- _____. *Leylâ and Mejnûn – Fuzûlî (Translated by Sofi Huri. Introduction and Notes by Alessio Bombaci)*. London: George Allen – Unwin Ltd., 1970.
- İbrâhîm Necmi [Dilmen]. *Târîh-i Edebiyât Dersleri*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1338 [1922].
- İsen, Mustafa. *Künhü'l-ahbâr'ın Tezkire Kısmı*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 1994.
- Kaplan Mahmut. *Fuzûlî*. İstanbul: Lejand Yayınları, 2021.
- Karahan, Abdülkadir. *Fuzûlî'nin Mektupları*. İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi, 1948.
- _____. *Fuzûlî (Muhiti, Hayatı ve Şahsiyeti)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1949.
- Kartal, Ahmet. *Doğu'nun Uzun Hikâyesi: Türk Edebiyatında Mesnevî*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2018.
- Kazan, Şevkiye. *Celîlî'nin Leylâ vü Mecnûn Mesnevisi: İnceleme-Metin*. Isparta: Fakülte Yayınları, 2011.
- Kılınç, Abdülhakim. *Fuzûlî Divânı: İnceleme-Tenkitledir Metin*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay, 2021.
- Kınalı-zade Hasan Çelebi. *Tezkiretü's-şuarâ*. Hazırlayan İbrahim Kutluk. c. 2. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989.
- Kocatürk, Vasfî Mahir. *Türk Edebiyatı Tarihi: Başlangıcından Bugüne Kadar Türk Edebiyatının Tarihi, Tahlili ve Tenkidî*. Ankara: Edebiyat Yayınevi, 1964.
- Koç, Munise. “Leylâ vü Mecnûn (Hayâlî).” *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. <https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/leyla-vu-mecnun-hayali> (erişim 01.09.2024).
- Köksal, M. Fatih. *Tarsuslu Dât – Manzum Fütüvvetnâme*. İstanbul: Türkiye Bilimler Akademisi, 2019.
- _____. ve Mehmet Uzun. *Süleyman Nazif – Fuzûlî: Hayatı ve Eserleri*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2015.
- Köprülüzâde M. Fuad. “Fuzûlî'ye Ait Bazı Notlar.” *Türkiyât Mecmuası* 2 (1926): 434-436.
- Köprülü, M. Fuad. “Fuzulî.” *İslam Ansiklopedisi*. c. 4. İstanbul: MEB Yayınları, 1952.
- Kuşoğlu, M. Oğuzhan. “Sâdıki-i Kitâbdâr'ın Mecma'ü'l-havâs Adlı Eseri: İnceleme – Metin – Dizin.” Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi, 2012.
- Kütük, Rıfat. “Lârendeli Hamdî'nin Leylâ vü Mecnûn Mesnevisi: İnceleme/Metin ve Diğer Leylâ vü Mecnûn Mesnevileriyle Mukayesesi.” Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi, 2002.
- Levend, A. Sırrı. *Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leylâ ve Mecnun Hikâyesi*. Ankara: İş Bankası Yayınları, 1959.

- Macit, Muhsin. "Fuzûlî." *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/fuzuli-mdbir> (erişim 13.05.2024).
- Mazıoğlu, Hasibe. "Fuzûlî Kimleri Övmüştür?" *Fuzûlî ve Leylâ ve Mecnun (İngilizce Tercümesi)*, 59-96. İstanbul: UNESCO Milli Komisyonu Yayını, 1959.
- Mazıoğlu, Hasibe. "Fuzûlî." *Türk Ansiklopedisi*. c. 17. Ankara: MEB, 1969.
- Muallim Abdülbâki. *Fuzûlî*. Türk Neşriyat Yurdu, 1932.
- Olgun, Tahir. "Fuzulî (Leylâ ve Mecnun)u Niçin Yazmıştı?" *Edebiyat Tarihimizde Araştırmalar I: Fuzûliye Dair*, 27-41. İstanbul: Selamet Basımevi, 1936.
- _____. "Fuzulî (Leylâ ve Mecnun)u Kimin Adına Yazmıştı?" *Edebiyat Tarihimizde Araştırmalar I: Fuzûliye Dair*, 42-49. İstanbul: Selamet Basımevi, 1936.
- _____. "Fuzulî'nin Üç Eserine Dâir." *Edebiyat Tarihimizde Araştırmalar I: Fuzûliye Dair*, 50-60. İstanbul: Selamet Basımevi, 1936.
- _____. *Edebiyat Tarihimizde Araştırmalar I: Fuzûliye Dair*. İstanbul: Selamet Basımevi, 1936.
- Onan, Necmettin Halil. *Fuzulî – Leylâ ile Mecnun*. İstanbul: Maarif Basımevi, 1956.
- Öztelli, Cahit. "Fuzûlî'nin En Eski Leylâ vü Mecnun Mesnevîsi." *Türk Dili*, s. 287 (1975): 429-431.
- Pala, İskender. "Leylâ vü Mecnûn." *İslâm Ansiklopedisi*. c. 27. İstanbul: TDV, 2003.
- Resulzade, Mehmet Emin. *Azerbaycan Şairi Nizâmî*. İstanbul: MEB, 1951.
- Sadîk, Hüseyin Muhammedzâde. *Mevlânâ Hekîm Mollâ Muhammed Fuzûlî Beyatlı – Dîvân-ı Es'âr-ı Fârsî*. Tebriz: İntişârât-ı Yârân, 1387/2008.
- Sakaoğlu, Necdet. "Fuzûlî'nin Akkoyunlu Sultan Murad'a İthaf Ettiği Leylâ ve Mecnun'un Bayındır Beyleri Nüshası." *Türkmen Akkoyunlu İmparatorluğu Siyasal, Sosyal ve Kültürel Tarihine İlişkin Makaleler Antolojisi*, editörler Necip Akgün Akkoyunlu, Adil Şen, 337-344. Ankara: Grafiker Yayınları, [t.y.].
- Solmaz, Süleyman. *Ahdî ve Gülşen-i Şuarâ'sı: İnceleme-Metin*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2005.
- Şehâbeddîn Süleymân. *Târîh-i Edebiyât-ı Osmâniye*. İstanbul: Sancakyan Matbaası, 1328 [1912].
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1969.
- Üzgör, Tahir. "Su Redifli Şiirler ve Fuzûlî'nin Su Kasidesi'nin Kompozisyonuna Dair." *İlmî Araştırmalar*, s. 9 (2000): 230-248
- Yavuz, Kemal. "Leylâ ile Mecnûn Hikâyesinin Edebiyattaki Yeri." *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* 2, s. 4 (2005): 57-69.
- Yıldız, Ayşe. (2021) "Leylâ vü Mecnûn (Fuzûlî)." *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/leyla-vu-mecnun-fuzuli> (erişim 23.06.2024).
- Yılmaz, Kadriye; Diri, Emine Candan; Gezer, Hatice. "Fuzûlî'nin Leylâ vü Mecnûn'unda Anlatı Düzlemleri." *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 42 (2017): 113-129.
- Zavotçu, Gencay. "Hayâlî ve Yahyâ Bey'in Gazellerinde Fuzûlî Etkisi." *İlmî Araştırmalar*, s. 18 (2004): 123-134.